

Lenin'in Felsefe Defterleri'nde İdealizm ya da "Hegselci Diyalektiğin Materyalist Dostu" Lenin Idealism in Lenin's Philosophical Notebooks or Lenin as "The Materialist Friend of the Hegelian Dialectic"

Eyüp Ali Kılıçaslan

"Tüm devrimler, dünya tarihinde olanlardan daha az olmamak üzere bilimlerde olanlar da, yalnızca Tinin kendi kendisini kazanabilme uğruna kendisini anlamak ve kavramak için kategorilerini değiştirmesinden, kendisini daha gerçek, daha derin, ve daha içten ve kendi ile daha tam birlik içinde kavramasından doğarlar."(Hegel, *Doğa Felsefesi*, §246, Ek)

Özet

Marxizm - Hegel ilişkisi ya da Marxizmdeki Hegselci miras sorunu tartışmalı bir konu olmaya devam ediyor. Bu Marxizm içinde uzlaşmaz karşıt eğilimlerin belirmesine neden olmuştur. Marxizm içi görünen bir tartışma zamanla, Hegselcilik ve anti-Hegselcilik saflaşmasına doğru evrildi. Lenin ve onun *Felsefe Defterleri* de bu tartışmaya dahil oldu. Özellikle Hegel'in *Man-tık Bilimi* hakkındaki değerlendirmeleri Marxizm içindeki Hegel-tartışmasının odak noktası haline geldi. Bu çalışma, Lenin'in Hegel'i neden ve nasıl okudu-

Abstract

The problem of the Marxism-Hegel relationship or the Hegelian legacy in Marxism remains a controversial issue. This has led to the emergence of antagonistic tendencies within Marxism. A debate that appeared to be within Marxism evolved over time into a division between Hegelianism and anti-Hegelianism. Lenin and his *Philosophical Notebooks* were also involved in this discussion. In particular, his evaluations of Hegel's *Science of Logic* became the focal point of the Hegel-discussion within Marxism.

đunu eleştirel bir yaklaşımla belirleme-
ye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Marxizm, He-
gelci diyalektik, materyalizm, idealizm,
mantık.

This study will try to determine with
a critical approach why and how Lenin
read Hegel.

Key Words: Marxism, Hegelian di-
alectic, materialism, idealism, logic.

Marxizm-Hegel İlişkisi Sorunu

Marxizmin genel olarak Hegel felsefesi ile özel olarak da Hegelci diyalektikle ilişkisi ya da Marxizmdeki Hegelci miras sorunu tartışmalı bir başlık olarak önümüzde durmaya devam ediyor. Bu konu üzerinde duran epeyce geniş bir literatür var.¹ 19. yüzyılın sonundan ve 20. yüzyılın başından bugüne kadar bu sorun, sadece felsefi ya da felsefi-tarihsel değil, aynı zamanda siyasi önemi de olan bir sorun niteliğine sahiptir.

Bu sorun yalnızca ‘revizyonizm tartışması’nın ilk dönemine damga vuran bir sorun olarak kalmadı; aynı zamanda daha sonra Marxizm içinde görünüşte uzlaşmaz bir karşıtlık oluşturan iki yönünün oluşmasına da yol açtı. Bir tarafta, Marxizm’in Hegel’le güçlü bir bağının olduğunu ileri süren ve esas olarak György Lukacs’ın (1998) ve Karl Korsch’un (1991) ilk dönem çalışmalarından beslenen bir Marxist yaklaşım vardır; diğer tarafta, Louis Althusser’in (2004) Marx okumasına dayanan ve Marxizmden Hegel’i uzak tutmaya çalışan bir yaklaşım. Bu yaklaşımlar, bir şekilde, bugün ilgili tartışma ve araştırmalara hâkim olmaya devam etmekte ve, dolaylı da olsa, başka alanlarda da sonuçlar doğurmaktadır, bu nedenle görmezden gelinemezler.

‘Marxizm içi’ gibi görünen bu tartışma zaman içinde önemli ölçüde değişim geçirmiştir. Her durumda tartışmanın gelişmesi sorunun kesinlikle Marx’tan çok Hegel’le ilgili olduğunu açıkça göstermiş oldu; tartışmanın daha çok Hegelcilik ile anti-Hegelcilik arasındaki bir çatışmaya evrildiği ortaya çıktı. Son olarak, Althusser’in eski öğrencisi ve çalışma arkadaşı Pierre Macherey (2013), bu karşıtlığı ya da ‘ikilem’i açıkça Marxist olmayan bir çerçevede özetledi: *Hegel ve/veya Spinoza*.

Hegel(c)i-Marxizm olarak da bilinen biline akım Marxizmin bağımsızlığını, asıl zeminini sorgular ve onu yalnızca Batı düşünce geleneğinin en son aşaması olarak görür. Yapısalcılık diye bilinen diğer akım ise Marxizmin köklerini ve kaynaklarını reddeder. Bunun için Marxizm’i, Hegel’in

¹ Türkçede konuyla ilgili değerli katkılara örnek olarak bkz. Kılınç(2011, 2013, 2022).

adının geçtiği her şeyden ayırır ve felsefeden koparır. Bu yaklaşım Marxizmin bir felsefe olmadığı ve bir felsefesinin de olmadığı iddiasındadır; öyleyse Marxizm bir dünya görüşü de değildir, sadece bilimdir. Sonuç olarak, birincisinin bir bilim olarak Marxizmi, ikincisinin ise felsefe olarak Marxizmi reddettiği söylenebilir – felsefe *versus* bilim. Kuşkusuz, bütün bunların felsefeyi bilim düzeyine yükseltmeye ve onu bir bilim olarak geliştirmeye çalışan Hegel’le bir ilgisi olmalıydı.

Lenin ve özellikle onun *Felsefe Defterleri* (1976) de bu Hegel-tartışması’na dahil oldu. Bilindiği gibi, Lenin’in 1914-1915 yıllarına ait *Felsefe Defterleri* Hegel’in felsefesi üzerine uzun özetler ve notlar içerir. *Felsefe Defterleri* ve özellikle de Hegel’in “*Mantık Bilimi*”nin Özet”i ve “Diyalektik Sorunu Üzerine” fragmanı, en azından Lenin’i söz konusu Hegel-tartışması çerçevesinde görmezden gelinemeyecek bir referans olarak değerlendiren yaklaşımlar için, yüzleşmenin ya da tartışmanın odak noktası haline geldi.

Bu yazının amacı Lenin’in Hegel okumasını ayrıntılı bir analize tabi tutmak değil; daha çok, Lenin’in Hegel’i neden ve nasıl okuduğu sorusuna cevap bulmaya ve onunla yüzleşmesinin “Marxizm-Hegel” tartışması açısından ne gibi önemli sonuçları olduğunu eleştirel bir yaklaşımla belirlemeye çalışmaktır.²

1914 Öncesinde Hegel Sorunu

1914’te Bern’de Lenin ciddi bir şekilde Hegel üzerine çalıştı. Ancak Hegelci felsefeden ilk kez 1894 yılına ait bir çalışmasında söz eder. Ayrıca, Lenin’in Sibirya’daki sürgünü sırasında kendisine aralarında Hegel’in eserlerinin de bulunduğu birçok kitap gönderildiğini biliyoruz (Krupskaya, 1959, 180). Fakat bu ilk çalışmanın kapsamı hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Kesin olan bir şey varsa o da, 1894’ten 1914’e kadar olan dönemde Plehanov’dan güçlü bir şekilde etkilendiğidir. Alexander Herzen’in ve Nikolay Çernişevski’nin Hegel hakkında yaptığı yorumları da bildiği

² Lenin’in Hegel okuması hakkında eleştirel-olmayan değerlendirmeler için bkz. Kursanov (1976), Kumpf (1981), Oisermann (1958, 1970, 1982).

anlaşıyor.³ Elbette, Marx'ın, Engels'in Hegel'e ilişkin düşünceleriyle de tanışıklığı vardı.

Lenin'in 1914'te Hegel'i daha derinlemesine okuması, onun Hegelcilik hakkındaki anlayışını kesinlikle büyük ölçüde zenginleştirecektir. Bununla birlikte, daha en baştan, onun sonrasında Hegel'i yargılamak için kullanacağı temel düşünceler belirginleşir. Lenin'in Hegel felsefesinin tüm önemini daha öncesinde kavradığını ve öte yandan bu felsefenin Marxizm açısından sınırları hakkında oldukça kesin bir fikre sahip olduğunu söylemek abartı olmaz.

Georgi Plehanov, Engels'in ölümünden sonra sadece Rusya'da değil, Marxistler arasında da felsefi otorite unvanına sahipti, Almanya'da ve Rusya'da Hegelciliğe saldıranlara tepki göstermişti. Lenin'in '*Halkın Dostları' Kimlerdir ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Savaşırlar?*' başlıklı çalışmasında Marxizm ve Hegelcilik arasındaki ilişki üzerine bir bölüm de vardır. Lenin, Marxizmin salt biçimsel bir biçimde kavranan bir diyalektiğin uygulanmasından başka bir şey olmadığı düşüncesini kabul etmez.

Lenin, Engels'in '*Anti-Dühring*'ine atıfta bulunarak, "Marx'ın herhangi bir şeyi hegelci üçlüler aracılığıyla 'tanıtlamayı' asla aklından geçirmediğini, Marx'ın yalnızca gerçek süreci incelediğini ve araştırdığını, onun tanıdığı tek teori ölçütünün, bu teorinin gerçekliğe uygunluğu olduğunu" (Lenin, 1979, s.43) söylediğini yazar. *Kapital*'in yazarı, hiç kuşkusuz, diyalektik yöntemi metafizik yöntemle tercih eder.

Lenin'in, o zamanlar kolayca Hegel'in diyalektik yöntemiyle özdeşleştireceği üçlülüğe karşı oldukça olumsuz bir tutum benimsediği anlaşılıyor. Onu böyle düşünmeye iten, yakın zamanda bir dergide yayınlanan bir makalede okuduklarıdır. *Kapital*'in yöntemini analiz etmeyi öneren yazar, Marx'ın araştırma yönteminin - ekonomik koşulların tanımının - kesinlikle realist olduğu, ancak açıklama yönteminin - diyalektik yöntemin - idealizme bir taviz olduğu sonucuna varıyordu. Marx *Kapital*'in "Almanca İkinci Baskıya Sonsöz"de yazara yanıt olarak "Hegel'e özgü ifade biçimlerine de kur yaptığım oldu" diyecekti. Lenin'e göre, Marx bazen tez(olunla-

³ Rusya'da Hegelciliğin, sosyalizmin ve Marxizmin gelişimi için bkz. Walichi (2009).

ma), olumsuzlama(antitez), olumsuzlamanın olumsuzlaması(sentez) gibi Hegelci kavramlar kullanmışsa, bunların yalnızca “bilimsel sosyalizmin çıktığı hegelciliğin, onun anlatım tarzının kalıntısından başka bir şey olmadığı”(Lenin, 1979, s.43) bilinmeliydi. Elbette, bu kalıntının Marxist doktrinle hiçbir ilgisi yoktur, çünkü “üçlülere, yalnızca (...) kapağın ya da kabuğun rolünden başka bir rol kalmaz” (Lenin, 1979, s.48).

Bu metinden, Lenin’in yalnızca “tez-antitez-sentez” formunun keyfi kullanımını değil, aynı zamanda Hegelci yöntemin kendisini de hedef aldığı açıktır. Hegelci solun tüm geleneğiyle birlikte, genç Lenin, Hegel’in idealizmine katlanamaz. Bu nedenle, diyalektiği ilk açıklamasında Lenin’in, Hegel’e karşı son derece eleştirel bir tavır takındığı görülür. Üçlülüğe dayanan ve genel olarak soyut bir diyalektik yöntemin boş biçimciliği kesin bir şekilde kınanır. Ayrıca, Hegelci felsefenin, Marx, Engels’in işaret ettiği temel zafını görür: Gerçek diyalektik, İdea’nın oluşumuna değil, Marx’ı izleyerek daha şimdiden ekonomik ve toplumsal formasyon dediği şeyin gelişimine dayanan diyalektiktir. Bununla birlikte, zamanla Lenin, Hegelci diyalektiği yeniden ayağa kaldırmanın ne kadar gerekli ve genel olarak Hegel’in felsefesinin, özel olarak ise yönteminin boş bir biçimcilikten daha fazlası olduğunu anlayacaktır. Bir “kapak ya da kabuk” diyalektiğini benimsemesine neden olan olumsuz, eleştirel yaklaşımının basitliğini çabucak keşfedecektir. Zayıflıklarına rağmen Hegel felsefesinin çekip çıkarılıp işlenmeye öğeler içerip içermediğini merak ederek onu okuma zahmetine girişecektir.

Marx’ı toplum analizini Hegelci felsefeye bağımlı kılmakla suçlayan Narodnikler’e Lenin, Marx’ın düşüncesinin Hegel’inkinden temelde farklı olduğu yanıtını verdi. Ancak yeni-Kantçıların Hegel’e “ölü köpek” gibi davrandığını gördüğünde ve özellikle Sosyal Demokrasi üyelerinin Hegelci mirası reddettiğini gözlemlediğinde, Lenin kendini diyalektiğin ve bir dereceye kadar belirlemeye çalışmamız gereken Hegel felsefesinin kendisinin savunucusu yapar. Marxizmi Hegelci tehlikelerden, tuzaklardan arındırmak gerektiği iddia edilmektedir; gerçekte ve Lenin, kendisine çok önemli görüldüğü için bu noktaya gelip duruyor. Hegel’in idealizminin yerine çok daha tehlikeli bir idealizm geçirilmektedir:

Profesörler ‘Kant’a geri’ döndüler - ve revizyonizm yeni-kantçıların kuyruğuna takıldı. (...) Profesörler Hegel’e bir ‘ölü köpek’ gibi davrandılar, kendileri idealizmi, öyle ki, Hegel’inkinden bin kez daha küçük ve bayağı olan bir idealizmi öğütlerlerken, diyalektiğe horgörü ile omuz silktiler – revizyonistler de onların ardından ‘ustalık’ (ve devrimci) diyalektiğin yerine ‘basit’ (ve sakin) bir evrimi koyarak, bilimin felsefi bayağılaştırılmasının bataklığında debelen-diler (Lenin, 2006, s.244-245).

Lenin’in neden Hegel okuduğunu daha iyi anlamak için işçi sınıfı hareketinin uluslararası örgütü II. Enternasyonal’in içinde bulunduğu teorik krizi, Marxizmin krizini anlamak gerek. II. Enternasyonal’deki tartışmalar Marxist düşüncenin parçalanmasını, kötürümleşmesini beraberinde getirmişti. Marxizm kendi içinden gelen bir yıpranmayla parça parça çözülmekteydi; Marxistler bunun parçalarını paylaşıyorlardı, oysa bu parçalar sadece bütünden ayrılmış olmalarından dolayı canlılıklarını kaybetmişlerdi.

Marxist yöntemin etkin bir şekilde yeni, somut, değişken duruma göre kavranıp uygulanması; bu yeni durum karşısında ilkelerin bırakılması ve “revizyon”u değil, “ortodoks” yönde korunmaları değil, fakat ilkelerin, yöntemin, bir bütün olarak öğretinin, yeni bir analizi ve derinleştirilmesi gereği – işte Lenin’i diğer Marxistlerden ayıran özelliği buydu. Lenin’i bekleyen görev, Marxizmin ilkelerinin yeniden ele alınıp doğrulanması ve geliştirilmesi zorunluluğuydu.

II. Enternasyonal içinde “Hegelsiz Marxizm” anlayışının yaygınlaşmaya başlaması, teorik krizin derinleşmesinde önemli bir etkendi. Bu görüşü savunan Avusturya-Marxizminin önde gelen isimlerinden Max Adler bunu kısa ve öz şu şekilde ifade eder:

Marxizmin dayandığı düşünce unsurları arasında diyalektiğe, aslında şimdiye kadar sadece muhalifleri daha fazla ilgi göstermiştir. [...] Gerçekten de, Marx ve Engels’in doktrinlerinin pek çok savunucusu, diyalektiğin Marxizm sisteminde temelde gerekli olmayan bir bileşen olduğu, yalnızca kurucularına Hegel’in öğrencileri olarak onun felsefesiyle verilen tarihsel bağlamdan kaynaklandığı, dolayısıyla diyalektiğe yönelik saldırıların bu sistemin kendisinin bütünlüğüne ciddi bir tehdit oluşturmayacağı konusunda muhaliflerinin görüşünü paylaşıyor gibi görünüyor (Adler,1913, s.18).

Max Adler'in bu açıklaması krizin boyutunun ne düzeyde olduğunu anlamak isteyenlere dikkate değer bir ipucu sağlar: “Diyalektik, Marxizm sisteminde gerekli olmayan bir bileşen” ve “diyalektiğe yönelik saldırılar bu sistemin kendisinin bütünlüğüne ciddi bir tehdit oluşturmamakta.”

Eduard Bernstein'a göre Hegelcilik kötüydü, çünkü Marx'ın teorisinin devrimci yanından sorumluydu. Bernstein, 1899'da “revizyonizm” programını geliştirdiği *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (Sosyalizmin Önvarsayımları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri) kitabında, “Hegelciliğin mantıksal taklaları”na karşı uyarıda bulunmuştu: “Marx ve Engels, Hegel diyalektiği sayesinde değil, ona rağmen büyük işler başardılar”. Bu durum karşısında Hegelciliği savunmak Karl Kautsky'e kalmıştı, çünkü “Bernstein ve Diyalektik” adlı makalesinde şu soruyu soruyordu: “Diyalektiği çıkarırsanız Marksizmden geriye [...] ne kalır?” Kautsky, diyalektiğin gerekli olduğunu, çünkü tek başına gelişimi anlamaya ve kavramaya imkan sağladığını belirttiikten sonra şunu ekliyordu: “tüm gelişimin itici gücü [...] karşıtların mücadelesidir.”

Buna karşın Bernstein yeni-Kantçı terimlerle tartışırken, diyalektiğin bir “tuzak” olduğunda ısrar etmişti: Güvenilir bilimsel bilginin (tarihsel olarak değişken) sınırının ötesinde kalan her şeyi bilinemez bir “kendinde şey” olarak ele almak zorundayız, böylece bu dünya için “tüm belirsizlikleriyle birlikte mantıksal çelişki”den kurtulmuş oluruz; ancak sınırı inkar edersek, “o zaman çelişkiyi tüm dünya anlayışımıza taşırız ve anlayışımızın hakkını ilk fırsatta gizemli bir üst akla ve çelişkili diyalektiğe feda etme riskiyle karşı karşıya kalırız”, böylece diyalektik “keyfi inşanın *impetusu*/itici gücü ve kılavuzu” haline gelir. Bernstein'a göre Marx 1848'de ve sonrasında “terörist talimatlar”la siyaset yapmak istediğinde ve böylece “özellikle Marx gibi bilgi birikimine ve teorik kavrayışa sahip bir insanda ancak bir tür sahte diyalektiğe dönüşle açıklanabilecek” bir “tarihsel kendini kandırma”ya yenik düştüğünde durum buydu (akt. Arndt, 2011, 279).⁴

⁴ Andreas Arndt, Hegelcilik eleştirisiyle Bernstein'ı önemli ölçüde etkileyen kişinin Chaim Zhitlowsky olduğunu yazar. Zhitlowsky bu tartışmalardan, zaten “ölü” olan Hegelci diyalektiğin, “idealist hedefin materyalist tarih anlayışıyla” korkunç/feci “birleşimi”ni - yani

Ama Bernstein kendisini bununla sınırlamaz, bir adım daha ileri giderek Marxizmdeki “Hegelci diyalektiğin tuzakları”nın “sınıflar savaşı” ve “devrim” düşünceleri olduğunu belirtir (Bernstein, 1993, 29d.).⁵

Bir zamanlar, az çok devrimci duygular besleyen ve Hegel’in o dönem Prusya realitesi karşısındaki tutumuna muhalif olanlar, Hegel’e saldırmışlardı. Hegel’in bu muhaliflerinin yanılması, onun felsefesindeki “devrimci öz”ü keşfedememiş olmalarıydı. Şimdi ise durum farklılaşmıştı. Hegel’i eleştirenler, ona muhalif olanlar, hatta ona karşı düşmanca bir tavır takınanlar, bunu Hegel felsefesinin “devrimci öz”ünü bildikleri ya da sezgisel olarak bunu hissettikleri için yapıyorlardı. Bu yüzden Hegel’in karşısına Kant çıkarılıyordu.

Eylül 1913’te August Bebel ve Eduard Bernstein’in editörlüğünde Marx ve Engels arasındaki mektuplaşmaların dört ciltlik bir seçkisi yayımlanır. Lenin’in kısa bir süre içinde bu mektuplaşmalar üzerinde çalıştığı ve yorumlarla birlikte kapsamlı alıntılar hazırladığı anlaşılıyor. Bu notlardan bazıları, Hegel’in *Mantık*’ı ve Marx’ın onunla yüzleşmesinin *Kapital*’in merkezinde yer aldığı felsefe ve diyalektik sorunlarıyla ilgilidir.⁶ Mektupların içeriğini Bernstein’in revizyonist yorumuna karşı çeviren Lenin’in, aynı zamanda bu mektuplarda Hegel’in Marxist teori için önemini keşfettiği anlaşılıyor. Lenin daha sonra bunu Bern’deki kaynaklardan incelemeyi görev edinecektir.

---

devrimci yönelimi - ortadan kaldırmak için nihayet “Marx-Hegel metafiziği” biçiminde öldürülmesi gerektiği sonucunu çıkarmıştı (Arndt, 2011, s.279-280).

⁵ Bkz. Koliyas (2020, s.6): “Bernstein hakkındaki biraz daha eski revizyonizm tartışmasını dahil etmezsek, Lenin’in Hegel’in felsefesiyle yüzleşmesini doğru bir şekilde değerlendiremeyiz. Çünkü Bernstein, Marx, Engels’i basitçe Hegelcilikle suçlamakla kalmamış, Hegel’in etkisini doğrudan Blanquizm’in Marxizm üzerindeki sözde etkisiyle siyasi düzeyde ilişkilendirmişti. Bu suçlamanın defalarca Lenin’e ve Bolşeviklere yöneltilmesi bir tesadüf olamaz”.

⁶ “Eğer bütün mektuplaşmanın odak noktasını, açıklanan ve tartışılan fikirlerin tümünün yöneldiği merkezi noktayı tek bir sözcükle tanımlamaya kalkarsak – bu sözcük, *diyalektik* olacaktır. Materyalist diyalektiğin, ekonomi politiğe ta temelden yeniden biçim verilmesine uygulanması, tarihe, doğal bilime, felsefeye, ve işçi sınıfının siyasetine ve taktiklerine uygulanması – işte Marx ve Engels’i en çok ilgilendiren şey, en özlü ve yeni katkılarını yaptıkları nokta ve devrimci düşünce tarihine getirdikleri ustaca ilerlemeyi oluşturan şey budur” (Lenin, 2006, s.74).

Lenin'in Hegel okumasının geri planında bu türden gelişmelerin olduğu özellikle belirtilmeli. Lenin Marxizm içinde, felsefi bağlamda, hem dogmatizme, ortodoks dinginliğe hem de ilkeleri yadsımaya kadar varan revizyonizme karşı saldırıya hazırlanıyordu. Bunun için de Marxizmin hem ilkelerine ve kaynaklarına dönmesi hem de onu derinleştirilmesi ve geliştirmesi gerektiğini düşündü. Lenin, son bulmakta olan II. Enternasyonal dönemi Marxizminin bozduğu, dağıttığı Marxizmin yeni birliğini kurmaya çalışacaktı.

Lenin'in gözünde Hegel her zaman bir idealist olarak kalacaktı. Ama zaman içinde yaklaşımında bir değişiklik göze batacaktı. Diyalektik bundan böyle devrimci bir karaktere sahiptir. Engels ve Plechanov okumalarıyla Lenin, Hegel'in öğretisinin önemini daha iyi kavramaya başlamıştır. Kuşkusuz, ortada henüz çok orijinal bir şey yoktur. Bununla birlikte, Hegelciliğin, çelişki kavramını düşüncesinin merkezine koyan ve hakikati somut bir bütünlük olarak kavramaya çalışan, fiilen olmasa da potansiyel olarak devrimci bir felsefe olduğunu yeni keşfetmiştir. Lenin, Hegel'i Prusya devletinin savunucusu olarak görür; ama "insan" Hegel'i, "öğretti"den ayırır. Herzen ünlü formülü ortaya atmıştı: "Diyalektik, devrimin cebiridir". Lenin'e göre, "Her ne kadar Hegel'in kendisi Berlin Üniversitesinde bir profesör olarak hizmetinde bulunduğu mutlak yetki Prusya devletinin bir hayranı idiye de, Hegel'in *öğretileri* devrimciydi?" (Lenin, 2006, s.63).

"Devrimci", Hegelci felsefe iki nedenle böyleydi. İnsan aklının kapasitelerine tam bir inanç yerleştirerek klasik düşünce geleneğinden kopmuştu. Ama her şeyden önce, eski metafiziğin aksine, dünyanın sürekli bir dönüşüm ve gelişim sürecine sahne olduğunu kavramıştı. "Spekülatif" Hegel, bu devrimci ilkedeki siyasi sonuçlar çıkarmayı bilememişse de, bu değişim

⁷ Engels Hegel'in "sistem"i ve "yöntem"i arasında bir ayrım yapmaya kalktığına; "sistem"inin 'tutucu/muhafazakar', "yöntem"inin ise 'devrimci' olduğunu yazmıştı (Engels, 1992, s.16-17, 41, 43). Ancak Lenin'in insan/kişi Hegel ve filozof Hegel arasında bir ayrım yaptığını okuyoruz. Lenin'in, Engels'ten farklı olarak, Hegel'in "sistem"ini 'devrimci' görmesi, onu bir adım ileriye taşıyan bir yaklaşım şeklinde değerlendirilebilir. Engels'in ayrımı için bkz. Kılınç (2023).

olgusunu keşfederek, geleceğin bilimsel sosyalizminin temellerini atmıştı. Lenin, Engels ile hemfikirdir: Hegel olmadan bilimsel sosyalizm olmaz.⁸

Hegeli felsefe devrimcidir çünkü diyalektik çelişki onda temel bir rol üstlenir. Lenin, Gorki ile yazışmalarında şunu itiraf eder: “Filozof Hegel haklıymış: Hayat çelişkiler içinde ilerliyor ve canlı çelişkiler, insan aklına önceleri görüldüğünden çok daha çeşitli, zengin ve geniş kapsamlı” (Lenin-Gorki, 1976, s.98). Bu canlı çelişkilerin ayrıcalıklı alanı siyasettir. *Bir Adım İleri, İki Adım Geri* Lenin’in Hegelci diyalektiğin doğasını açıklamaya çalıştığı birkaç sayfa içerir. Parti tam bir kriz içindedir. Lenin, oportünist kanat ile devrimci kanat arasındaki mücadelenin gelişiminin, diyalektik yolu, çelişkiler yolunu izlediğini belirtir: “İdeolojik savaşımın başlangıç noktası ‘yadsınır’ ve yerini, her şeye egemen olan kavgaya bırakır; ama bunun ardından ‘yadsınmanın yadsınması’ başlar ve (...) ‘geçinme’nin yolunu bulduğumuz bir sırada, başlangıç noktasına, salt ideolojik savaşıma geri döneriz; ama artık bu ‘tez’, ‘antitez’in ortaya koyduğu bütün sonuçlarla zenginleşmiş, üst düzeyde bir sentez haline gelmiştir”(Lenin, 2009, s.244).

Dolayısıyla, Lenin’in yapmak zorunda olduğu gözlem şu: Hegelci üçlü şema zorunlu olarak boş bir formül değildir, çünkü gerçek alanda işler bu şekilde olur. Bununla birlikte, diyalektik çelişkiyi tamamen öznel görüşler arasındaki kısır karşıtlığa indirgemek tehlikeli olacaktır:

Ne var ki, marksizmin, düzelterek kendi malı haline getirdiği büyük Hegelci diyalektik, tek bir sürecin değişik aşamalarına ait belli bazı gelişime etmenlerini birbirine eklemek gibi bayağı bir alışkanlıkla, partinin devrimci kanadından oportünist kanadına geçen politikacıların zigzaglarını haklı göstermeye dönük adi oyunlarla hiçbir zaman karıştırılmamalıdır (Lenin, 2009, s.244).

Hegel’in büyük diyalektiği! Lenin, diyalektik bir teori olmadan revizyonistlerin üstesinden gelemeyeceğini anlamış görünüyor. Ama şimdi, tam da diyalektiğe başvurduğu anda, açıklığa kavuşturulması gereken bu diyalektik çelişki kavramıdır. Hegel felsefesini yozlaştıranlar, ona meydan

⁸ Lenin, Engels’in *Köylüler Savaşı* kitabına yazdığı “Önsöz”den şunları alıntılar: “Eğer daha önce Alman felsefesi, hele Hegel felsefesi olmasaydı Alman bilimsel sosyalizmi -olmuş olacak tek bilimsel sosyalizm- hiçbir zaman kurulamazdı” (Lenin, 2006, s.141).

okuyanlardan daha az tehlikeli değildir. *Felsefe Defterleri* kesin cevabı verecektir. Ama Lenin, tehlikenin diyalektiği bir sofizme, safsataya dönüştürmek olduğunu şimdiden öngörür: “Saftacı, ‘kanıtlar’ dan birini çekip alıyor, oysa daha Hegel, dünyada her şey için kesinlikle ‘kanıt’ bulunabileceğini söylemişti” (Lenin, 1996, s.162). Diyalektik çelişkinin Lenin’ in hiçbir zaman gözden kaçırmadığı siyasi düzeyde oportünizme dönüşmesini/sofistikleşmesini önlemek için diyalektik her zaman somut olarak ele alınmalıdır: “Gerçek diyalektik, bireylerin hatalarını haklı göstermez, ama kaçınılmaz dönüşleri inceler; gelişme sürecini, bütün somutluğu içinde ayrıntılarıyla inceleyerek, kaçınılmazlığını kanıtlar. Diyalektiğin temel ilkelelerinden biri, soyut gerçek diye bir şey olmadığı, gerçeğin her zaman somut olduğudur” (Lenin, 2009, s.244).

Hegelci diyalektik üzerine ilk metinlerin yılı olan 1894’ten, Hegel’ i doğrudan incelemeye giriştiği 1914 yılına kadar, Lenin’ in Hegel ve diyalektik hakkındaki düşüncesi çok belirgin bir şekilde gelişir.

Lenin Hegel’ i Neden ve Nasıl Okudu?

Lenin Eylül 1914’ten Mayıs 1915’e kadar Ludwig Feuerbach’ in *Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie* (Leibnizci Felsefenin Sunumu, Gelişimi ve Eleştirisi), Hegel’ in *Wissenschaft der Logik* (Mantık Bilimi) (*Ansiklopedi Mantık’ ı* dahil), Hegel’ in *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (Felsefe Tarihi Dersleri), Hegel’ in *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte* (Dünya Tarihi Felsefesi Dersleri), Ferdinand Lassalle’ in *Heraklit ve Aristoteles’ in Metaphysik* adlı eserlerini ve bazı ikincil literatürü okur. Kapsamlı ve yoğun okumanın, “Diyalektik Sorunu Üzerine” başlıklı bağımsız bir taslak da dahil olmak üzere, sonuçta basılı neredeyse yüzlerce sayfayı bulan alıntılara ve yorumlara yansıdığı görülür. Sonuncusu 1925’ te, diğer metinler ise 1929 ve 1930’ da Lenin’ in ölümünden sonra Lenin’ e ait yazıların ve taslakların düzenlendiği Lenin’ in toplu eserlerinin IX. ve XII. ciltlerinde yayımlanır (Lenin, 1976).

Bu metinleri Lenin’ in bütün faaliyetlerinden ayırt etmek çok zor. Ancak *Felsefe Defterleri* kendi başına ele alınmayı da hak eden bir çalışma. *Def-*

terler'in Hegel'e ayrılan bölümlerinde her şeyden önce Hegel'den yapılan alıntılar göze çarpar, bunlar yapıtın büyük bölümünü oluştururlar. Sonra bu alıntılarla ilgili düşünceler gelir, bunlardan bazıları sorular şeklinde, bazıları da ünlem şeklinde belirtilir. Ayrıca yorumlar, aforizmalar, genel fragmanlar, bazen daha sonra yapılacak, ancak hiçbir zaman geri dönülüp ele alınmayacak bir çalışma planının anahatları göze çarpar. Lenin'in sessiz kaldığı konular da vardır. Başkaları için çok önemli görünen bazı pasajlar Lenin tarafından belirtilmez. Örneğin, kendini dikkatli ve özenli bir *Mantık* incelemesine adanmış olan Lenin, yargı ve kavram üzerine onlarca sayfayı görmezden gelir. Hegel'den alıntılardığı metinlere yorum yapmaması da, Lenin'in sessizliği şeklinde değerlendirilebilir.⁹

Hegel'in metninin özellikle zor pasajlarında, Lenin'in yorum yapma riskine girmediği görülür. Çoğu zaman, belirsiz ve şifreli pasajlardan birinin önünde şunu not eder: "öylesine karanlık ki, hiçbir şey anlaşılıyor. Oraya dönülecek!!"(Lenin, 1976, s.97); bazen anlaşılın cesareti kırılmış olsa gerek, sayfayı çevirip başka bir sayfaya geçtiği görülür. Ancak Lenin'in *Mantık Bilimi*'ni salt kendi düşüncesini açıklamak için kullandığı bir fırsat olduğu sonucuna varmak yanlış olur.

Kuşkusuz Lenin, Hegel'i eleştirir. İdealist diyalektik, Marxist diyalektik değildir ve Rus devrimci bunu belirtmekten çekinmez. Bununla birlikte, Lenin'in gerçek niyetinin doğrudan Hegel'i hedef almak olmadığı anlaşılır. Hegel'in metnini okuyan ve ardından Lenin'in metnine geçen birisi, genellikle Lenin'in yanlış bir yorum yaptığı izlenimine kapılır. Örnekler daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Hegel'in "Saf bilimdir mantık, yani

⁹ Durum bu olunca, böyle metinlerin çok farklı yönlere çekilmesi zor olmuyor. Farklılıkların başka bir nedeni, çalışmanın kendisinin dışında yatar. Bu, okuyucunun Marxizm ve Hegelcilik arasında bağlantılar kurduğu konudur. Eğer Marx'ın Alman filozofa neredeyse hiçbir şey borçlu olmadığını düşünüyorsanız, o zaman *Felsefe Defterleri*'nin önemini küçümser, hatta değerini tartışsınız. Lenin'in asıl felsefi düşüncesinin tamamen *Materiyalizm ve Ampiriokritisizm*'de bulunduğunu iddia edersiniz. Bu, örneğin, Althusser'in yaklaşımıydı. Tersine, Hegelcilik ile Marxizm arasında bir bağ kurmaya yeltenirseniz, *Felsefe Defterleri*'ni kullanarak *Materiyalizm ve Ampiriokritisizm*'in kısıtlılığını gidermeye ve hatta düzeltmeye çalışsınız. Bu da, Dunayevskaya'nın, Anderson'un (2014), "Hegel(c)i-Marxizm" in tutumu olarak görülür.

gelişmesinin olanca kapsamlılığı içinde saf bilme'dir", cümlesi karşısında Lenin şu yorumu yapar: "1° satır tam bir saçmalık. 2° ise harika"(Lenin, 1976, s.85). Hegel okuyan birisi, Lenin'in hiçbir şey anlamadığını düşünecektir, çünkü övgü alan ikinci yan cümlenin, saçma olarak nitelendirilen birinci yan cümleyle kesinlikle aynı olduğu çok açıktır: Mantıksal bilginin gelişimi, kavramın saf içselliğinde yatar. Ama Lenin Hegel'de "gelişme" kavramı ile karşılaşır karşılaşmaz, hemen bunun üzerine atlar, bu kavramın arkasında somut bilginin tüm tarihsel gelişimini görür ve bu da onun için yeterlidir. Başka bir örnek, Hegel'in metninde şunu okur Lenin: "Özün içindeki oluş, bunun yansıyan hareketi, demek ki hiçlikten hiçliğe olan harekettir ve dolayısıyla kendi üzerine geri dönen bir harekettir". Lenin buna şu yorumu yapar: "Zekice ve derin bir söz bu. Doğada ve hayatta 'hiçlik'e ('hiç'e) doğru hareketler vardır. Ama 'hiç'ten yola çıkan hareketler olmasa gerekir. Daima herhangi bir şeyden yola çıkan" (Lenin, 1976, s.109). Hegel'e göre, hiçlikten hiçliğe bu geçiş, refleksiyonun geçişidir ve *ex nihilo*(yoktan) yaratma anlayışıyla hiçbir ilgisi yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla Lenin burada, anlamsız gördüğü bir düşüncenin eleştirisi için Hegel'i kullanmıştır, başka bir şey umurunda değildir.

Çoğunlukla, Hegel'in doğrudan doğruya kendi namına çürütülmediği gözlemlenir. *Mantık Bilimi* okuyucusu olan Lenin'in amacı, diyalektik materyalizmi haklı çıkarmak için Hegelci diyalektiği kullanmak ya da Hegelci felsefeden yola çıkarak diyalektik materyalizmi aydınlatmak ve derinleştirmektedir. Bunu birkaç yıl sonra Lenin'in bilimcilere ve felsefecilere yaptığı öneriden anlıyoruz:

Bu amaca ulaşmak için, *Pod Znamenem Marksizma*(Marxizmin Sancağı Altında-e.a.k.)'nın yazarları, hegelci diyalektiğin materyalist bir açıdan sistemli bir biçimde incelenmesine girişmelidirler; bu diyalektik, Marx'ın *Kapital*'inde ve tarihsel ve politik yapıtlarında gerçekten uyguladığı ve başarıyla uyguladığı bir şeydir (...) (Lenin, 2006, s.524).

Bu nedenle, Lenin'e göre, Hegel'in incelenmesi, Marx'ın ortaya koyduğu ilkeler ışığında yapılmalıdır. Ama *Felsefe Defterleri*'nde şu iyi bilinen aforizmayla karşılaşırız:

Aforizma. Hegel'in Mantık'ının *tümü* iyice incelenmeksizin ve anlaşılmaksızın, Marx'ın 'Kapital'ini ve özellikle de 'Kapital'in Bölüm I'ini bütünüyle anlamak olanaksızdır.¹⁰ Şu halde hiç bir **marksist**, ondan 1/2 yüzyıl sonra bile, Marx'ı anlamış değildir!!(Lenin, 1976, s.146).

Bu aşamada Lenin'in bir anlamda Marx'ı da karşısına aldığını söyleyebiliriz. Lenin'e göre, Marx *Kapital*'de “şurada burada” Hegelci ifade tarzıyla flört etmekle kalmamış, aynı zamanda Hegel'in diyalektiğini rasyonel biçimiyle politik ekonomiye uygulamıştır.

“Marx'ı anlamak/kavramak için Hegel'i bilmek” ve “Hegel'i anlamak/kavramak için Marx'ı bilmek” gerekir. Althusser gibi Hegelcilik ile Marxizm arasında kökten kopuş olduğunu iddia eden birisine göre, bir Hegel incelemesinin maliyetine katlanmaktan kaçınılabilir, çünkü Marx bunu zaten yapmış ve iyi yapmıştır. Bu yüzden yapılması gereken, Hegel'i bilmek için Marx'ı okumaktır (Althusser, 2004, s.106, 120). Başkaları ise, Lenin'in Marx'ı anlamak/kavramak için Hegel'i okuma davetine gönül rahatlığıyla olur verirler. Ancak Hegelci diyalektiğe çok fazla ağırlık verdikleri için sapmacı olarak görüldüler. Akım, Lukács ve Deborin'e kadar götürülebilir, Dunayevskaya ve Anderson ile günümüze kadar devam etti – materyalizmi öne çıkarıp diyalektiği geri plana itenler *versus* diyalektiği öne çıkarıp materyalizmi geri plana itenler.

Marx'ı bazen Hegel'e, bazen Hegel'i Marx'a tercih ettiren bir karşıtlıkla karşılaşırız. Marx'ı anlamak/kavramak için Hegel okunması gerektiği üzerinde duruluyorsa, bundan anlaşılması gereken Marx'ın yetersizliğini kabul etmekten çok, Marx'ı okuyanların yetersizlikleridir. Pekâlâ Marx'ta ancak özel olarak Hegelci bir katkıyla tamamlanabilecek ya da giderilebilecek yetersizlik, eksiklik de olabilir. Örneğin, Marx'ın bir *Mantık* yazmak

¹⁰ Lenin bunu yazmadan önce, *Mantık Bilimi*'nden materyalist diyalektiği çekip aldıktan, ayıkladıktan sonra kitabın onda dokuzunun gereksiz olduğunu iddia eder (Lenin, 1976, s.124). Şimdi ise bir bütün olarak *Mantık*'in incelenmesi ve anlaşılması gerektiğini yazıyor. Onda dokuz ayıklandıktan sonra geri kalanı için mi bunu söylüyor, yoksa önceki yazdığını unutuyor mu? Lenin'in kendisinin de ifade ettiği gibi, *Mantık*'ta anlamadığı, karanlık olduğunu belirttiği pasajlar, hatta geçiştirdiği, atladığı sayfalar, bölümler olduğunu düşünecek olursak bu konunun çok su kaldıraçlı söylenebilir.

için girişimde bulunduğunu, fakat bunu hayata geçiremediğini biliyoruz.¹¹ Marx'ın, Hegel'in tüm canlı öz suyunu çektiği, Hegelci diyalektiğin ünlü "rasyonel öz"ünü keşfettiği düşünülüyordu, ancak bu keşif belirsizliğini koruyordu. Bunun çoktan hallolduğu düşünülüyorsa, o zaman Engels'in *Feuerbach* kitabındaki açıklamasına, Hegel'in sisteminde "daha derinlere dalınırsa, orada, bugün bile bütün değerini koruyan sayısız hazineler bulunur" (Engels, 1992, s.15), ne denilebilir? Engels, Hegel'de keşfedilmeyi bekleyen hazinelere işaret etmiyor mu? MarxEngels'in bir bütün olarak Hegel felsefesi hakkında bir değerlendirme yapmamış olmaları da cabası.¹²

Lenin'in aforizmasında kastettiği: Marxizmin hakikati Hegelcilikten geçer. Marxizm, yani *Kapital*'de uygulanan yöntemin yeterli bir kavrayışı, zorunlu olarak *Mantık Bilimi*'nde geliştirilen diyalektik yöntemin bilgisini gerektirir. Bu diyalektik idealist bir nitelikte olduğu için, buna itiraz edilecektir. Kuşkusuz. Ama bilinçli ve en gelişmiş biçimiyle diyalektik oradadır. Şimdi, Lenin'e göre, *Kapital*'de uygulandığı şekliyle diyalektik, kendisi için diyalektiğin anlaşılmasının yerini tutamaz. *Kapital*'in diyalektiği, temel olmakla birlikte, diyalektiğin belirli bir alana uygulanmasıdır; bu nedenle, materyalist bakış açısından Hegel'in diyalektiğinin sistematik bir incelemesinin yerini alamaz. Lenin, elli yıldır Marx'ı anlamadık, derken bununla, Marx'ın Hegel okuması sayesinde vardığı bu sonucu, yani Hegelci diyalektiğin materyalist kavrayışını, *Kapital*'de ancak kısmen görünen bir sonucu bulamadık demeye getirir. Bu nedenle Lenin, *Mantık Bilimi*'nin bu zahmetli ama gerekli okumasını üstlenir. Marxizmin bilgisi, hem *Mantık Bilimi*'nin bilgisine hem de *Kapital*'in bilgisine sahip olmayı gerektirir.

Lenin, en soyut ve sistematik çalışma olan *Mantık Bilimi*'ni ele alır. Hegel'in, doğaya ve tıne, realiteye, edimselliğe başvurmadan, saf haliyle

¹¹ *MECW* (Marx Engels Collected Works), cilt 40, 249.

¹² Marx'ın Hegel'e yönelik eleştirel yaklaşımı, işçi sınıfı hareketinin teorisyenleri üzerinde neredeyse hiç iz bırakmamıştı. Bununla birlikte, *Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* (Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi), *Pariser Manuskripte* (1844 El Yazmaları) ve *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (Politik Ekonominin Eleştirisinin Ana Hatları) gibi konuyla ilgili en önemli metinlerin ancak 1930'larda yayımlandığını hatırlatmak gerekir. Ayrıca metinler doğrudan Hegel'in *Mantık*'ını konu edinmemişlerdi.

diyalektik yöntemi açıkladığı kitabına yoğunlaşır. Genel olarak “Hegel’i maddeci gözle okumaya” çalıştığını yazar ve Hegel’in, “Engels’in dediği gibi¹³, baş aşağı getirilmiş maddecilik”(Lenin, 1976, s.86) olduğunu belirtir.¹⁴ Lenin için Hegel’i materyalist olarak okumak her şeyden önce tek bir anlama gelir: Marxizmin yolunu açan şeyi vurgulamak. Bu, aslında, Lenin’in Hegel’de Marxizmi aradığı anlamına gelir. Lenin dikkatini Hegel’in açıklamalarının ona göre en parlak olduğu yerlere, yani Hegel’in materyalizme en çok yaklaştığı yerlere yoğunlaştırır. Lenin özellikle diyalektik ve tarihsel materyalizmin neredeyse elle tutulur olduğu pasajlarla¹⁵ ilgilenir. Lenin açısından tam da buralarda materyalizmin diyalektik düşüncenin tek mantıksal sonucu olduğu gösterilebilir. Hegel’in en iyi ve idealizminin ise en zayıf ve en savunmasız olduğu yer burasıdır. Bu, ayrıca, Lenin’in neden Hegel’i okuduğu sorusuna verilebilecek bir cevaptır da.

Lenin, Hegel’in *Felsefe Tarihi Dersleri*’nden ve *Tarih Felsefesi Dersleri*’nden de notlar alıp yorumlarda bulunur. Ancak Lenin için tartışmanın merkezinde olan kitap Hegel’in *Mantık Bilimi*’dir. *Mantık Bilimi*’nde materyalizmi bulan Lenin, Hegel’in *Tarih Felsefesi* gibi “somut” bir eserini okuduğunda, kitabı hemen kapatır: Hegelci sözde-somut, diyalektiği göz-

¹³ Engels(1992, s.23): “(...) Hegel’in sistemi, yöntemine ve içeriğine göre, idealist bir biçimde başüstü konulmuş bir materyalizmden başka bir şey değildir.”

¹⁴ Ayrıca bkz. Lenin (1976, s.190): “Haklıymış Engels: Hegel’in sistemi, ters döndürülmüş bir maddecilik”.

¹⁵ Lenin, 1976, 137: “Nesnel idealizmin maddeciliğe dönüşümünün ‘arefesinde’ “; 145: “Mantıksal form’ların ve yasaların boş bir zarf değil, nesnel dünyanın yansıması olduklarını ispatlamıştır Hegel. Daha doğrusu ispatlamamıştır da, dahice bulmuştur”; 154: “Hegel’de tarihsel maddeciliğin tohumları”; 154: “Hegel’de tohum halinde varolan dehalara özgü kaynak - fikirlerin uygulamalarından ve gelişmelerinden biri olarak tarihsel maddecilik”; 155: “Katiyen bir oyun olsun diye yapmıyor bunu. Alabildiğince derin ve tamamiyle maddeci bir muhteva var burada. Tersine çevirmek gerekiyor”; 162: “Kavramların diyalektiği ve bu diyalektiğin maddeci kökleri”; 165: “Ters döndürülecek = saf maddecilik. Enfes, derin, doğru!”; 176: “Bilgi... ‘olmakta olan doğru’yu, öznel kanılar (*Setzen*)’dan bağımsız şekilde bulunan gerçeklik olarak önünde bulur. (Halis maddecilik bu!)”; 190: “Bir el erimi kalmış maddeciliğe burada. Haklıymış Engels: Hegel’in sistemi, tersine döndürülmüş bir maddecilik”; 191: “Hegel’in yapıtları arasında *en az* idealizmi ve *en çok* maddeciliği içeren kitap. ‘Çelişkin’ bir şey bu, ama gerçek!”; 243: “Hegel mutlağa karşı: Diyalektik maddeciliğin tohumu burada işte”.

ler önüne sermekten daha çok onu gizlemektedir. Lenin'in Hegel'in *Tarih Felsefesi*'nden aldığı notlar diğerleri ile kıyasladığında oldukça azdır. Lenin bu alanda Hegel'in çok önemli olduğunu düşünmez. Lenin, Hegel'in *Tarih Felsefesi*'nin pek fazla bir şey getirmediğini, bunun da doğal olduğunu, çünkü bu alanda asıl büyük ilerlemenin MarxEngels'in adına yazılması gerektiğini yazar. Ancak Lenin, Hegel'in bu *Dersler*'inde yine de dikkate değer açıklamalar bulunduğunu belirtmekten kaçınmaz. Ona göre, bu *Dersler*'de tarihsel materyalizmin bazı tohumları vardır; ancak bunlar da azdır (Lenin, 1976, s.259, 261).

Hegel'in en soyut çalışmasında materyalizmi bulmaya çalışan Lenin'in, *Tarih Felsefesi* gibi reel felsefe ya da uygulamalı mantık alanında zahmete katlanmaması bir eksiklik olarak görülebilir. Hegel'in tarih felsefesi zamanında oldukça yeni, parlak bir ışık saçmıştı. Bunun yalnızca diyalektik yöntemden kaynaklandığı düşünülmemelidir; ayrıca somut tarihsel analizlere dayandığını da eklemek gerekir. Bu anlamda Hegel felsefesi, hem bir sistem olarak hem de bir yöntem olarak, somut realitenin felsefesidir. Hegel'in dünya-tarihsel halklardan birini ele alış biçimi, olağanüstü bir bilgi ve sıra dışı derinlik yeteneğine bir örnektir. Hegel bu halklara özgü son derece gerçek ve parlak özellikleri bulup çıkarır. Ele aldığı dünya-tarihsel halkın tarihinin değişik özellikleri hakkında yeri geldikçe bugün için bile değerinden hiçbir şey kaybetmediği anlaşılan önemli düşüncelerini ortaya koyar. Hegel'i okuyan birisi neredeyse bir idealist filozofun kitabını okuduğunu unuttur. Hegel tarihi olduğu gibi ele alır ve empirik olarak, tarihsel olarak ilerler. Lenin, örneğin "Roma Dünyası" bölümünü yeteri kadar özen gösterip okumuş olsaydı, rahatlıkla bu bölümün bir Marxistin kaleminden çıkmış olabileceği düşüncesine kapılabilirdi. Üstelik bu konuda Engels'in değerlendirmesini unutmuş gözükür:

Hegel'in düşünce tarzını bütün öteki filozofların düşünce tarzından ayırardan şey, bu düşünce tarzının temelini oluşturan o muazzam tarihsel anlamdı. (...) düşüncesinin geliştirilmesi (...) her zaman dünya tarihinin gelişmesine paralel düşüyordu, ve bu dünya tarihi, (...) onun düşüncesinin mihenk taşı olmalıdır. (...) bu düşüncenin gerçek içeriği, gene de felsefenin bütün alanlarına

nüfuz ediyordu... onun tarih felsefesindeki birçok şey, (...) temel anlayışının yüce niteliği bugün de hayranlığa layıktır... Büyük yankıları olan bu tarih anlayışı, yeni materyalist görüş tarzının doğrudan doğruya teorik önkoşulu oldu (Engels, 1979, s.36-37).

Yani Engels bu alanda bile Hegel felsefesinin Marxizmin teorik önkoşulu olduğunu yazıyordu.

Lenin, Hegel'in *Felsefe Tarihi Dersleri*'ne daha dikkatli yaklaşır. Hegel'in felsefi sistemlerin tarihsel gelişimi ile İdea'nın mantıksal belirlenimlerinin gelişimi arasında kurduğu bağıntı Lenin'in dikkatinden kaçmaz. Bu, felsefe tarihi ile *Mantık* arasında bir ilişkinin, dahası diyalektik bir ilişkinin olduğu anlamına gelir. Lenin bunun materyalist bir düşünce olduğunu belirtir, ancak ne anlamda böyle olduğunu açıklamaz (Lenin, 1976, s.216).

Lenin'in *Mantık Bilimi*'ni bir materyalist olarak okumasında, materyalizmin ne olduğu belirlenmelidir. *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'in içerdiği tartışma düzeyinde, materyalizm, varlığın bilmeye, idealizm de bilmeyenin varlığa önceliği olarak tanımlanır. Kendimizi bu ifadeyle sınırlarsak, Hegel ile Lenin arasındaki tartışmanın idealizm ile materyalizm arasında olduğu sonucu çıkar. Althusser'in de benimsediği yaklaşım budur.

Ancak böyle bir okuma yöntemi *Felsefe Defterleri*'nin anlaşılmasını güçleştirecektir. Lenin, elbette materyalistleri ve idealistleri karşı karşıya getirir. Ama yaklaşımı çok daha keskindir. Her şey onun idealistlerle idealistleri ve ayrıca materyalistlerle materyalistleri birbirinden ayırmayı bildiğini gösterir. Hegel'in *Felsefe Tarihi*'ni okurken yaptığı yorum artık klişeleşmiş şu önemli cümleyi içerir: "Zeki idealizm, zeki maddeciliğe aptal maddecilikten çok daha yakındır". Lenin Hegel'in idealist olduğunu biliyordu ve bunu bile Hegel'i okudu. Şimdi Lenin, Hegel'in salt bir idealist olduğunu düşünmüş olsaydı, kesinlikle onu okumaya kalkışmazdı, onun idealizminin örneğin bir Kant'ın idealizminden çok daha tutarlı ve üstün bir idealizm olduğundan kuşku duymamıştı. Lenin zeki ya da akıllı idealizm ile aptal materyalizm arasında ayırım yaptığında, aynı pasajda şunu belirtir: "Zeki yerine diyalektik idealizm; aptal yerine de metafizik, gelişmemiş, ölü, kabasaba, hareketsiz" (Lenin, 1976, s.225). Demek Le-

nin, aptal “dost”u olmaktansa, akıllı “düşman”ı tercih ediyor, akıllı düşmanına yakın duruyor, aradığını onda buluyor.¹⁶

Bu durumda “idealizm” ve “materyalizm” karşıtlığının karşısına, “diyalektik” ve “metafizik” çıkarılır ve bu ikili kesinlikle ilkinden daha az önemli değildir. Doğru, materyalizm bir şeydir, idealizm başka bir şey; ancak diyalektik düşünce ve metafizik düşünce de önemli felsefi tutumlardır, yönün diyalektik idealizm lehine dönmesi için “metafizik” materyalizme, “diyalektik” ise idealizme mal edilir. Lenin aslında şunu demeye getirir: Diyalektik idealizm, diyalektik materyalizme metafizik materyalizmden daha yakındır; öyleyse, diyalektik düşüncenin kendi başına ve kendi içinde çok büyük bir değer vardır, Hegel idealist diye kolayca göz ardı edilemez. Asıl daha önemlisi, bu diyalektiğin nedense, felsefe tarihinde hep idealistler, mistikler tarafından geliştirilmesi ve bilinçli kullanılmasıdır.

Materyalizm-idealizm ikilisinin yanına yeni bir ikili getirilir. Diyalektiğin bakış açısına yerleşildiğinde, karşılıklı olarak birbirine nüfuz edemeyen, ancak sonsuzda birleşecek iki paralel akımın karşıtlığı düşüncesinden kurtulunur, idealist Hegel’de materyalizm bulmak kolaylaşır. Bu geçişkenliğe imkân sağlayan şey diyalektiktir: Materyalizm ve diyalektik. Marxizmin başını ağrıtan ikili de budur.

Lenin’in her zaman tutarlı bir okuma yaptığı söylenemez. Şunların nasıl bağdaştırılacağı bir sorun olarak ortada durmaktadır:

Bu haliyle *uygulanamaz* Hegel’in mantığı, bir veri olarak da *alınamaz*. *Ideen-myslik*’ten sıyrıp arıttıktan sonra, mantıksal (gnozeolojik, bilgi teorisine değgin) nüanslarını *çıkarmak* gerekiyor: başlı başına büyük bir iş. (Lenin, 1976, s. 217)

Mantık ve bilim teorisi’nin, ‘tüm doğal ve tinsel hayatın gelişimi’nden çıkarılmaları gerekir. (Lenin, 1976, s.72)

Benzer bir durumla Engels’te de karşılaşırız.

(...) diyalektiğin yasaları, doğa ve insan toplumu tarihinden çıkartılmaktadır. (...) bunlar, esas olarak üçe indirgenebilirler: niceliğin niteliğe ve niteliğin

¹⁶ Lenin’in “zeki” idealizm yerine “daha tutarlı idealizm” dediğini de okuruz, örneğin Lenin, 1976, 137. O zaman Lenin’in özlü sözünü şu şekilde ifade edebiliriz: “Daha tutarlı idealizm daha tutarlı materyalizme tutarsız materyalizmden çok daha yakındır.”

niceliğe dönüşümü yasası; karşıtların içiçe geçmesi yasası; yadsınmanın yadsınması yasası.

Her üçü de, Hegel tarafından, onun idealist biçiminde, salt *düşünme* yasaları olarak geliştirilmiştir: birincisi, *Mantık*'ın birinci kısmında, Varlık Öğretisinde; ikincisi, Hegel'in *Mantık*'ının bütün ikinci ve en önemli kısmını, Öz Öğretisi doldurur; üçüncüsü de tüm sistemin yapısı için temel yasadır. Yanlışlık bu düşüncelerin doğa ve tarihten çıkarılmayıp, bunların düşünce yasaları olarak doğa ve tarihe zorla yamanması gerçeğinde yatar (Engels, 1979, s.85-86).

Engels diyalektiğin yasalarının doğadan ve tarihten çıkarıldığını söyledikten hemen sonra bu kez yasaların Hegel'in *Mantık Bilimi*'nden alındığını itiraf eder. Hegel'i bu yasaları ya da düşünceleri zorla doğaya ve tarihe dayatmakla suçlar. Bu yasaların Hegel'in *Mantık*'ından çıkarsanan "rasyonel öz" olduğu kabul edilecek olursa, bu durumda Engels'in de Hegel gibi bunları zorla doğaya ve tarihe dayattığını pekâlâ söyleyebiliriz. Hem sonra bu yasaların ya da düşüncelerin doğadan ve tarihten çıkarsanması, türetilmesi gerektiğini söylemek ne kadar anlamlı?¹⁷ "Çıkarılmalı", "türetilmeli" demekle iş bitmiyor. Bu konuda ileriye dönük tek bir adımın atıldığını söylemek çok zor.

Lenin'in en çok yorumlar düştüğü bölüm, "Kavram Öğretisi"dir, ancak ona en yabancı kalan bölümün bu olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de, Lenin bunun üzerinde uzun uzadıya durur, çünkü 'Mutlak İdea' hakkındaki bölüm onu en çok ilgilendiren diyalektiğin ustaca bir açıklamasını içerir. Bununla birlikte, metin bolluğunun, Hegel'in mutlak bilgi hakkındaki düşüncelerine bir yakınlık anlamına geleceğine inanmak yanlış olur. Bu nedenle, Lenin'in *Mantık Bilimi*'ni yargılamak için kendisini "Öz Öğretisi"nin duruş noktasına konumlandığı belirtilmelidir.

Hegel, tüm *Mantık*'ın nesnesinin - düşüncenin saf özelliklerinin ya da belirlenimlerinin - gelişiminin yalnızca nesnenin kendisine bağlı olduğunu demeye getirir. Bu metni alıntılayan Lenin en ufak bir yorum katmaz. Yine de Hegel'in temel düşüncesini onayladığını söyleyebiliriz: Tüm ge-

¹⁷ Krş. Hüllinghorst (2003, s.85): "(...) bir teori olarak diyalektik materyalizm doğrudan doğruya herhangi pratikten değil de, daha çok Hegel felsefesinden doğar."

lişim içeriğın doğasından kaynaklanır. Elbette Lenin açısından, Hegel'in bu içeriğın saf özsellikler olduğuna inanması yanlıştı, ama bunun ötesinde Hegel mantığın nesnel bir içeriğe dayandığını anlama/kavrama erdemine sahipti. Lenin, eski ve ömür boyu düşmanı Kant'a ve onun o zamanki müritleri olan Alman ve Rus yeni-Kantçılarına karşı bu *Mantık* okumasından elde edebileceği kazancı çabucak fark etmiş görünür. Ama aynı zamanda, Hegel'i izleyerek “*Denkbestimmungen*(düşünce-belirlenimleri)” hayali alanına çekilmesine izin vermeyi reddetmekle, Hegel'in kendisine verdiği uygun silahları Hegel'e karşı yöneltmeye çalışır.

Buna göre, Lenin'in *Mantık Bilimi*'ni Marxizm içindeki güçlü bir eğilim olan Kantçılığı altetmek, eleştirmek için kullandığını rahatlıkla iddia edebiliriz. Lenin'in neden Hegel okuduğu sorusuna verilecek bir başka cevap da budur. Hegel'in doğrudan ve dolaylı olarak Kant'ı eleştirdiği pasajları not etmek için özen gösterir. Bir materyalistin bundan çok büyük bir fayda elde edebileceğine inanır: “*Bir* idealist *bir* başka idealistin idealizminin temellerini eleştirdiğinde, bundan daima *maddecilik* kazançlı çıkar. Bk. Aristoteles versus Platon vs. Hegel versus Kant, vs.” (Lenin, 1976, s.232). Ama Lenin'in şunu da anlaması gerekirdi: Hegel en çok idealistleri, bilinemezçileri, kuşkucuları eleştirmişti. Hegel'in materyalistleri eleştirisi genel olarak felsefesinde idealistleri eleştirisi kadar yer kaplamaz. Hegel, bir anlamda yolunu idealistleri eleştirerek açtı. Marx, Engels, Lenin de materyalistleri, empirisistleri eleştirmemişler miydi? Her ne kadar bir idealist bir başka idealisti eleştirdiğinde materyalist; bir materyalist de bir başka materyalisti eleştirdiğinde idealist olmuyorsa da, ikisi arasındaki geçişkenliğin kurulabilmesi diyalektik yoluyla mümkün olmaktadır. Bu yüzden Lenin, Engels'le birlikte, idealist Hegel'in materyalist olduğunu yazabilmektedir. Hegel'i Hegel'in silahlarıyla vurmaya kalkan Lenin'e, aynı geçerlilikte karşılık olarak şöyle yazılabilir: “*Bir* materyalist *bir* başka materyalistin materyalizminin temellerini eleştirdiğinde, bundan daima *idealizm* kazançlı çıkar.”

Hegel'in Kant eleştirilerinden sağlanan kazancın muazzam olduğu anlaşılır, çünkü Lenin'in burada yaptığı, idealist bir terimi materyalist bir te-

rimle değiştirmek değildir. Eğer durum bu olsaydı, herhangi bir materyalist yazara atıfta bulunmak yeterli olurdu. Kant'ın bir eleştirmeni olan Plehanov'un yaklaşımı tam da buydu; ama tam da bu yüzden Lenin için oldukça yetersizdi:

“İki aforizma:

1. Plehanov, Kantçılığı (ve genellikle agnostisizm'i, bilinemezçiliği), bu felsefelerin akıl yürütmelerini derinleştirerek, genelleştirerek ve genişleterek, her türden bütün *bağlantı*'sını ve birbirlerine *geçişler*'ini göstererek (Hegel'in Kant'ı düzelttiği gibi) *düzeltemeyip*, a limine *reddetmek*'le yetindiği *ölçü*'de, diyalektik maddeciliğin görüş açısından değil, daha çok, sıradan bayağı maddeciliğin görüş açısından eleştirmiş oluyor.

2. XX. yüzyıl başlangıcının marksistleri Kantçıları ve Yumcuları (Hume'cuları) Hegel'vari olmaktan çok, Feuerbach'vari (ve Büchner'vari) eleştirdiler” (Lenin, 1976, s.145).

Görüldüğü gibi, Marxizm için rehber Hegel'dir.

Lenin, Hegel'i izleyerek, Kantçılığın temel kusurunun fenomenler dünyasını numen dünyasından ayırması olduğunu belirtir. Bu hem kendinde-şey idealizmine hem de zihnin boş biçimlerinin şüpheci öznelçiliğine götüren yıkıcı bir düalizmdir. Kendinde-şeyin bu idealist ikilenişinin kökeni, kötü bir bilgi anlayışında yatmaktadır. Hegel Kantçı aklın gerçek içeriği kavramaktan aciz olduğunu ilan etti. Bu nedenle Lenin şu değerlendirmeyi yapar: “Bir kez daha *Ding an Sich* = soyutlama, soyutlayıcı düşüncenin ürünü”(Lenin, 1976, 81). Ancak bu noktada hemen belirtilmesi gereken, Lenin'in soyutlamayı değil, yalnızca verili olandan sapan soyutlayıcı bilgiyi mahkûm ettiğidir: “Kant'ta, boş bir soyutlamadır *Ding an sich*, oysa Hegel *der Sache*'ye denk düşen soyutlamalar şart koşuyor: ‘şeylerin nesnel kavramı, şeylerin doğrudan doğruya doğalarını meydana getirir’, bu kavramsa – maddeci dille söylemek gerekirse - dünya hakkındaki bilgimizin gerçek derinleşmesine denk düşer”(Lenin, 1976, s.75).

Kant'ın eleştirel felsefesinde soyut bilgi, gerçek verilinin kavranması olmaktan çok öteye doğru bir uçuş olarak kendini gösterir. Lenin, Hegel'den şu pasajı not eder: “Bu görüş açısından, bilginin gerisinde bilin-

meyen bir ‘kendinde şeylik’ eklenmiş oluyor nesnelere; ve bu kendinde şeylik, onunla birlikte hakikat da, bilgi için mutlak bir öte olarak kabul ediliyor”. Tamamen katılır, sadece şunu ekler: “Kant’ta kendinde şey, mutlak bir ‘*Jenseits*’dır” (Lenin, 1976, s.168). Kant öte-yandaki hakikatin bilgisini yadsıdığı için, hakikati salt biçimsel yönü dışında ele alamaz, çünkü içerik bilgiye yabancıdır. Bu noktada Lenin, Hegel’in argümanını yeniden ele alır. Eleştirel felsefenin özneliği, Hume’un konumundan çok da uzak olmayan kuşkucu bir tutumdur: “Besbelli ki burada şüpheciliği, Hume’la Kant’ın kendinde şey’in ‘fenomen’lerde görüntülediğini kesip koparışlarında, bilginin nesneliliğinden şüphe edişlerinde, Ding an sich’in *weglassen alles Empirische*’sini çıkarıp atışlarında görüyor Hegel...” (Lenin, 1976, s.167).

Lenin, “Kantçılıkla İlişkili Olarak Görüntü ve Şüphecilik” başlığı altında ele aldığı “Öz Öğretisi”nin bazı önemli pasajlarını alıntulamaktan geri kalmaz: “Dolayısıyla görüntü, şüphecilerin ya da idealizmin fenomenidir. . . Tıpkı şüphecilik gibi idealizm de, leibnizci, kantçı, fichteci yada öbür şekilleri içindeki idealizmde belirlenimlilik olarak varlığı ve dolaylımsızlığı aşmamıştır”(Lenin, 1976, 106-107). Lenin’in şu değerlendirmesi, yorumu da çok önemlidir: “Dünyanın bütün zenginliğini Schein’a yerleştiriyor, sonra da Schein’in nesneliliğini inkâr ediyorsunuz!!” (Lenin, 1976, 107). Görüldüğü gibi Hegel idealistleri eleştiriyor ve Lenin de buna sarılıyor.

Kant’ın bir eleştirmeni olarak Hegel’in felsefesine olan bu sadakat, Hegel’in tüm görüşlerine sıkı sıkıya bir bağlılık anlamına gelmez. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Lenin’in yaklaşımı, belli durumlarda Hegel’i Hegel’e karşı kullanmak olarak tanımlanabilir. Hegel’in bazı sonuçlarına karşı çıkmak için Hegelci ilkelerden birini kullanacaktır.

Hegel’in kendisi “Önsöz”ünde okuyucularını *Mantık*’ın konusunun doğal ve tinsel bütün şeylerin düşünceleri, bunların tözsel içeriği olduğunu belirtir. Bu Lenin’i oldukça heyecanlandırır ve bir kutu içinde şu yorumu yapar:

Mantık, düşüncenin dış formlarının teorisi değil, ‘bütün maddesel, doğal ve tinsel şeyleri’nin’ gelişme yasalarının teorisi - yani dünyanın tüm somut muh-

tevasının, dünya hakkındaki bilginin gelişme yasalarının teorisidir, yani dünya hakkındaki bilginin tarihi'nin dökümü, toplamı, sonucu(Lenin, 1976, s.76).

Ludwig Feuerbach ve MarxEngels gibi Lenin de, Hegel'in, realiteyi ters yüz edecek şekilde, kavramlara ve bunların özerk hareketine öncelik verdiğini görmüştü. Bununla birlikte, *Mantık Bilimi*'nin doğal, insanal gerçek dünyaya o kadar derinden ulaştığını ve kendisini materyalist bir doktrin olarak sunmaya yaklaştığını iddia eder. Tam da bu yüzden Lenin Hegel'e dönülmesi gerektiğini vurgular, çünkü "Hegel, nesnel dünyanın hareketinin kavramların hareketindeki yansısını izlemeye giriştiğinde, Kant ve ötekilere oranla kat kat daha derine iniyor"(Lenin, 1976, 144). Bir bilim olarak felsefenin nesnesi Kavram, yöntemi ise onun hareketidir. Bu durumda, derin idealizm derin materyalizme sığ idealizmden ve materyalizmden daha yakın durmaktadır. "Nesnel idealizm (ve ondan da büyük çapta, mutlak idealizm), zikzaklar çizerek (ve düşe kalka), degecek kadar maddeciliğe yaklaşmış ve hatta kısmen de maddeciliğe dönüşmüşlerdir"(-Lenin, 1976, s.227). Lenin'in Hegel hakkındaki temel yargısını anlamak, kavramak o kadar da zor bir şey değildir. Hegelciliğin neredeyse bir materyalizm olduğunu, ama aynı zamanda en mutlak idealizm olduğunu; dahası, Hegelciliğin neredeyse bir materyalizm olduğunu, çünkü mutlak bir idealizm olduğunu demeye getirir.

Bu durumda, tersten okumanın da önü açılmış olmuyor mu? Kavramların nesnelliği ve hareketi bir kez kabul edilirse; bu, açıkçası, Hegel'i materyalizme yaklaştırmak kadar Marxizmi de idealizme yaklaştırmak olur. Kavramların nesnelliğini ve hareketini bir materyalistin kolaylıkla kabul etmesi beklenmemelidir, çünkü bu tam da nesnel ya da mutlak idealizmin duruş noktasıdır. Hegel'i bulduğu her fırsatta materyalizme yaklaştırmaya çalışan Lenin burada gafil avlanıyor ve idealizme yaklaşıyor. Hegelci idealizmin temeli budur: Kavramlar yoluyla olgunun derinliklerine inmek. Yani Lenin Hegel'in Kavramlarının mistik ya da bilinen anlamında soyut olmayıp, gerçek bir içeriğe sahip oldukları ve realite ile ilişki içinde buldukları düşüncesine yaklaşmış oluyor. Yani "düşüncenin gerçekliği" düşüncesine. Öyleyse, tersten okursak: "Marxizm (diyalektik ve tarihsel

materyalizm), zikzaklar çizerek, değecek kadar Hegelciliğe yaklaşmış ve hatta kısmen de Hegelciliğe dönüşmüştür.”

Lenin, Hegel’in kavramın mekanizm ve kimyasallık düzeyinde dışsallık tarafından soğurulduğunu belirttiği pasajla karşılaştığında, kakhaha atar: “ ‘doğa = kavramın dıştalığa batışı’ (ha! ha!)” (Lenin, 1976, 151) ya da “Mantık’da, ‘doğanın yaratıcısı’ oluyor İde (... Ha – ha!” (Lenin, 1976, 140). Yine de Lenin’in, mutlak İdeanın, znellik içine hapsedildiğinden, kendisine doğada dışsal bir varlık öğesi vermek için bu öznelliğin ötesine geçtiğini okuduğunda, Hegel’le uzlaştığını görürüz: “*Mantık*’ın 353. sayfasının bu **son** cümlesi, üzerinde sonsuz bir önemle durulmağa değer. Mantıksal ideden *doğa*’ya geçiş. Bir el erimi kalmış maddeciliğe burada. Haklıymış Engels: Hegel’in sistemi, tersine döndürülmüş bir maddecilik. Mantık’ın son cümlesi değil bu aslında, ama bu cümleden sonra sayfanın bitimine kadarkiler hiç önemli değil” (Lenin, 1976, s.190).

Kısacası, Lenin açısından Hegel, düşüncenin saf zsellikler içinde hareket edemeyeceğini ve bu nedenle belirli bir aşamada realiteyle karşılaşması gerektiğini kabul etmek zorundadır. Ama bu itirafı Hegel, anti-materyalist bir seçeneği benimsediği için isteksizce yapar. Bu idealist tavır, *Felsefe Tarihi Dersleri*’nin her sayfasında parlar. Lenin, Hegel’in sistematik olarak materyalist filozoflara karşı çıktığını, hatta idealist olan bazı doktrinlerde bulunan materyalist unsurları görmezden geldiğini yazar: “İdealist Hegel, Aristoteles’in (Platon’un idealarını eleştirirken) idealizmin *temelleri*’ni de sarstığını korkakça hasır altı ediyor” (Lenin, 1976, s.232). Burada Lenin’in bu *Dersler*’i okuma tarzındaki bir zayıflıkla karşılıyoruz. Hegel’in bir bütün olarak gerek Platon’un gerekse Aristoteles’in felsefesine yönelttiği eleştiriler görmezden gelinir, Hegel’in neden “korkakça” bir tavır sergilediğinin bir açıklaması ise verilmez.

Lenin’e göre, bütün bu korkakça kaamaklar gerçekte Hegel’in mistisizme olan sevdasından kaynaklanır (Lenin, 1976, s.230, 232). Bunun nedeni, tanrısal aşkınlığa bir yol açmak için Hegel’in doğayı bir kenara bırakmasıdır. Fakat aynı Lenin, *Mantık Bilimi*’nin son metninin herhangi bir aşkınlık çağrısı içermediğini görünce de şaşırır: “ ‘Mutlak İde’ hakkındaki

bütün bu bölüm boyunca Tanrı'ya değgin bir tek sözcük geçmiyor hemen hemen (sadece bir kez, 'tanrısal kavram' boy gösteriyor gibi oluyor şöyle bir)" (Lenin, 1976, s.191).

Hegel'i bir materyalist olarak okuma çabasında Lenin, kendisinin de belirttiği gibi, "mutlak üzerine ahmaklıklar"ı (Lenin, 1976, s.86), "tanrı üzerine bir alay budalalığı" (Lenin, 1976, s.149) elemek, "tanrı ile tanrıyı savunan filozoflar sürüsünü çöp çukuruna"(Lenin, 1976, s.138) atmak zorunda kalır. Ancak o zaman Hegel'in *Mantık Bilimi*'ne göre dünya tablosu çok daha tatmin edici bir görünüm sunacaktır.

Lenin, bir anlamda, her zaman somut, doğal ya da tarihsel realiteye bağlı kalma iddiasında olan bir felsefenin nasıl ilerlemesi gerektiğinin cevabını Hegel'de bulmayı ister. Hegel idealistti ama, realiteyi kavramak söz konusu olduğunda, düşüncelerin, kavramların nesnellliğini kabul ediyordu. Ama reel olanı kavramak demek, kesinlikle kendini dolaysızca verili olanlarla sınırlamak değildir. Görüngüsel/fenomenal dünya özsel bir dünya olarak kavranmalıdır. Tam da bu noktada, *Mantık Bilimi*'nin Marxist okumasının zorluğuyla karşılaşılır: Diyalektik materyalizm. Bazılarının anlayışında, materyalizmi ve diyalektiği birleştirmek, bir çeşit çelişkili bir birliktir. Belli bir anlamda çelişkilidir, yani diyalektik ve öznelilik özdeşleştirildiği sürece. Hegel yorumcularının bazıları için (Kojève, Hyppolite, Sartre, Frankfurt Okulu, vb.) diyalektik etkinlik, bir öznenin olumsuzluğu olmadan düşünülemez.¹⁸

Bir materyalist olarak Lenin bilmeye göre varlığın önceliği düşüncesini savunduğundan, öznel diyalektiği nesnel diyalektiğe dayandırır. Hegel'in *Mantık Bilimi*'nin Rus devrimci okuru, *Mantık*'tan nesnel oluş düşüncesini alır ve Hegel'in ilkelerinde doğal ve tarihsel realitenin oluşunun bir temellendirilmesini bulma doğrultusunda çabalar (Lenin, 1976, s.92, 146, 160).

Engels, diyalektiğin üç yasasının, yani karşıtların birliğinin, nicelikten niteliğe geçişin, olumsuzlamanın olumsuzlanmasının, Hegelci diyalektiğin "rasyonel öz"ünü içerdiğini düşünüyordu. Lenin, diyalektiğin bu

¹⁸ Anderson da bu hatta ilerleyen birisidir. Bu yüzden, özellikle Engels'le Lenin'i karşı karşıya getirir. Bazen Lenin'i taviz vermekle eleştirir. Engels'siz bir Marxizm ister.

“momentleri”nin önemini inkâr etmez, ama diğer momentlerin de daha az önemli olmadığını düşünür. Buna ikna olmak için, “Diyalektiğin Öğeleri” hakkındaki ünlü pasaja başvurmak yeterlidir. Sanki bundan böyle söz konusu olan üç yasa ya da hatta “yasa” sorunu değil, ama daha çok onaltı öge sorunudur (Lenin, 1976, 179-181).

Lenin’in *Mantık Bilimi*’nde bulduğu, ancak siyasi yaşamında yirmi yıl boyunca canlı bir şekilde deneyimlediği temel öge, diyalektik çelişkidir: “Diyalektik, karşıtların birliği teorisi olarak tanımlanabilir kısaca. Diyalektiğin çekirdeği bununla sezilip kavranacaktır, ancak bir dizi açıklamayı ve bir geliştirmeyi gerekli kılar bu” (Lenin, 1976, s.181).

Lenin, Hegel’in zihnin duruş noktasındaki felsefeleri, nesnel çelişkiye katlanmak yerine onda öznel bir hata görmeyi tercih ettikleri için realiteye karşı çok fazla hassasiyet göstermekle suçladığı pasajla karşılaştığında, “Öz Öğretisi”nin bu bölümünün tüm metinlerini tam olarak aktarır ve “*Bien dit* (Güzel söylemiş!!)” diye de ekler: “Tadına doyulmaz biçimde alay ediyor! Doğa ve tarih için (dar kafalı ve rahatına düşkün burjuvalarda rastlanan) ‘o hep bildiğimiz sevgi’ – doğayı ve tarihi, çelişkilerden ve mücadelelerden arıtma, arınmış görme arzusu...” (Lenin, 1976, s.110).

Hegelci diyalektik, olumsuzlamanın, çelişkinin, antagonizmanın realitenin için özü olduğu şeklindeki temel bir felsefi görüşü ifade eder. Hegel, çelişkinin nesnel olanda bulunduğunu gösterdikten sonra, tüm realitenin dinamizminin nedeninin de aynı çelişki olduğunun altını güçlü bir şekilde çizer. Özdeşlik, hareketsizliğin işaretidir, çelişki oluşun özüdür. Lenin, nottan çelişki ilkesine giden uzun pasajı çeşitli şekillerde aktarır ve vurgular: “Çelişki karşısında özdeşlik, yalnız dolayımısız’ın, ölü varlığın belirleniminden başka bir şey değildir; oysa çelişki her türlü hareketin kökü’dür; bir şey olarak, kendi kendine bir çelişkisi olan bir şey olarak hareket edebilir ve gene ancak böylece bir içtepiye ve bir etkinliğe sahiptir” (Lenin, 1976, s.113). *Mantık*’ın II. kitabının birinci kesiminde “Çelişki yasası” başlığı altındaki Hegel’in açıklamalarını Lenin olduğu gibi aktarmakla yetinir.

Bunlardan Lenin, realitenin evrensel hareketliliğine dair bir düşünce geliştirir: Hareket etmek, doğal realitenin bir özelliğinden çok, onun özsel

özüdür. Kuşkusuz, Lenin hareket terimini en geniş anlamıyla alır, çünkü bu, doğal realite ile birlikte tarihsel-toplumsal realitenin dönüşümüne de atıfta bulunur:

Evrensel hareket ve değişim idesi (1813, Mantık), hayata ve topluma uygulanmasından önce bulunmuş. İnsana uygulanışı (1859) içinde ispatlanmadan önce topluma (1847) uygulanmış.

Diyalektikten yana olduğu halde, madde'den hareket'e, madde'den bilinç'e diyalektik geçişi - özellikle ikincisini - anlamayı bilememiştir Hegel. Mistiğin bu yanılığını (ya da güçsüzlüğünü?) Marx düzelterektedir (Lenin, 1976, s.115, 232).

Lenin'in bir başka eksikliği ile burada karşılaşırız: Geçiş(ler)in Hegel'de neden olmadığını, Marx'ta nasıl olduğunu açıklamaz. Lenin, anlaşılan, Hegel'in *Doğa Felsefesi*'nden, *Tin Felsefesi*'nden habersiz, onun bu paha biçilmez çalışmalarında ne yaptığını bilmiyor. Bunlar birer uygulamalı *Mantık*'tır. Hegel'i felsefe tarihinde kendinden önceki ve hatta sonraki filozoflardan ayırdeden özelliği bir "geçiş" filozofu olmasıdır. *Mantık* okurken bu olguyla çok sık karşılaşan Lenin'in Hegel'i "geçiş"leri anlamamakla eleştirmesi anlaşılabilir bir durum değildir. Belli bir alan içinde geçişler var, bir alandan başka bir alana geçiş var. Hegel bunlar için felsefi sistem kuruyor, kitaplar yazıyor.

Ancak Lenin'in Hegel okumasından daha önemli kavramlar edindiği görülür. Karşıtların birliği ve savaşı ve görüngü ile öz arasındaki ilişki olmak üzere iki ana temayı yeniden düşünmeye çalışır. Bundan böyle evrensel hareketlilik, bayağı ya da basmakalıp bir evrim biçiminde anlaşılmaz. Lenin, sürekli ve doğrusal ilerleme düşüncesi yerine, hareketin ya da daha genel olarak doğal ve tarihsel dünyanın oluşunun - Plehanov'un gözden kaçırdığı - karşıtlıkların sonucu olduğunu kavrar. Bu nedenle, biri tamamen niceliksel, diğeri gerçekten niteliksel olmak üzere iki temel oluş kavramı dikkatli bir şekilde ayrılır:

Eksilme ya da artma olarak, tekrar olarak gelişim, ve karşıtların birliği (bir'in, birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan karşıtlar halinde ikileşmesi ve bu karşıtlar arasındaki karşılıklı bağımlılar) olarak gelişim.

İlk anlayış, öz-devinimi ve bu özdevinimin devitken gücünü, kaynağını, sebebini karanlıkta bırakmaktadır (ya da dışarıya aktarmaktadır bu kaynağı; tanrı, özne, vs.). İkinci görüş ise dikkati özellikle öz devinimin kaynağı'nın bilgisine yönelmektedir.

Ölüdür birinci görüş, karanlıktır, çoraktır. İkincisi ise hayat doludur (Lenin, 1976, s.304).

Hegel'e göre çelişki şeylerin kendisindedir; gelişme süreci kendi içinde kendi hareket ilkesine sahiptir. İşte Lenin'in sadık kaldığı Hegelcilik budur: Dünya kendi kendisinin temelidir. Hegel'de bunları okuyan Lenin gibi birisi şaşkınlığını gizlemez ve şunları yazar: "Hegelciliğin özünün burada olacağı kimin aklından geçerdi ki?? Anlamak, keşfetmek, *hinübertretten* (kurtarmak), ayıklamak gerekiyordu bu özü: ve işte Marx'la Engels'in yapmış oldukları da budur" (Lenin, 1976, s.114). Lenin acaba ne dediğinin farkında mıydı? Çünkü yazdıklarından çıkan sonuç şuydu: Marxizm ya da diyalektik ve tarihsel materyalizm, gerçekte, Hegel felsefesinin rasyonel biçimi ya da özüdür.

Lenin, Hegel'e daha yakın durmaya devam eder, çünkü *Mantık Bilimi*'nden diyalektik olumsuzlamanın mutlak bir olumsuzlama değil, belirli bir olumsuzlama olduğu düşüncesini alır:

Diyalektikte – o diyalektik ki olumsuzlama ögesini, tartışma götürmez biçimde ve hem de hatta en önemli ögesi olarak içinde barındırmaktadır – özsel ve belirgin olan, saf ve yalın olumsuzlama değildir, yok yere olumsuzlama değildir, süpheci olumsuzlama değildir, duraksama, işkillenme değildir, hayır; bağın durağı olarak, olumlu'yu da koruyup sürdürmek şartıyla, yani hiç duraksamaksızın ve hiç katıksız biçimde gelişimin durağı olarak olumsuzlamadır (Lenin, 1976, s.184).

Olumsuzlama olumluyu korur çünkü o mutlak hiçlik değil, yalnızca karşıt bir realitenin olumsuzlanmasıdır.

Lenin'in Hegel'den çekip aldığı dikkate değer bir başka rasyonel form da "özdeşlikte ayırım ve ayırım da özdeşlik"tir. Lenin'in bu düşüncüyü siyasi düzleme taşıması kendisi açısından tuzaklara düşmesini önlemede etken olacaktır. Ayırım adına özdeşliğe ayrıcalık tanınmayacağı ya da öncelik verilme-

yeceği gibi, yoksa bir uzlaşma felsefesinde sonuçlanacaktır; ne de belirli bir özdeşlik namına ayırım vurgulanmayacaktır; bu yaklaşım da, ya kuşkucunun olumsuzlamasında ya da anarşistin olumsuzlamasında sonlanacaktır.

Lenin, empirisizmin üstesinden gelmek için de Hegelci hatta ilerlemeyi sürdürdü. Öznenin seçkin yeri ya da konumu hakkında belki Hegel'in tüm sonuçlarını kabul etmedi, ama özneyi tamamen edilgen/pasif olarak da görmedi. *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de ileri sürülen refleksiyon teorisi, sık sık eleştiri konusu yapılır. Bu çalışmada, bu teorinin oldukça temel bir empirisizmden mustarip olduğu; bilmenin nesnellliğini kurtarsa bile, bunun mekanizme ve pasifliğe alan açtığı belirtilir. Hegel'i okuduktan sonra Lenin'in önünde önemli ölçüde yeni bir ufuk belirir: "Nesnel dünyayı sadece yansıtmakla kalmaz insan bilinci, yaratır aynı zamanda" (Lenin, 1976, s.172).¹⁹

Lenin'in Hegel okumasından edindiği bir diğer kazanım, soyutlayıcı etkinliğin iyi bir kullanımı olduğudur. Her şeyden önce, görüşlerin perdesini kaldırmayı reddettiğimizde, realiteye ilişkin bilgimiz ya da kavrayışımız çok daha eksiksiz olmayacaktır. Dahası, yalın tasarım aşamasında kalanlar asıl gerçeği kavrayamazlar:

Kaldı ki belli bir anlamda, tasarım (düşünceden-e.a.k.) alttadır zaten. İşin aslı şudur ki, düşüncenin tüm 'tasarım'ı hareketi içinde *kucaklaması* gerekmektedir; **bunun için** de *düşünce*, diyalektik olmalıdır. Düşünceden **daha mı yakındır** tasarım, gerçekliğe? Hem evet, hem de hayır. Tasarım, *bütünlüğü içinde* yakalayıp kavrayamaz hareketi, hızı saniyede 300.000 kilometre olan bir hareketi kapıp kavrayamaz tasarım örneğin; oysa *düşünce*, böyle bir hareketi kapıp kavrayabilir ve kavramak zorundadır da (Lenin, 1976, s.185).

Asıl felsefi soyutlama, soyut olanın bilgisi değil, somut olanın bilgisidir:

İşin aslında Hegel, tamamıyla haklı Kant'a karşı. Somut'tan soyut'a yükselen düşünce (...) hakikatten uzaklaşmaz, tam tersine hakikata yaklaşır. Madde

¹⁹ Iring Fetscher(1971, 74) Lenin'in bilgi anlayışında, Marx ve Hegel bir yana, Kant'ın eleştirel duruş noktasının bile gerisine düştüğünü iddia eder. Fetscher'in demesine göre, Lenin'de bilinç insan bilincinin dışında duran nesnel, maddi varlığı "yansıtır" ve bunu yapabilecektir, çünkü bilincin kendisi de "maddi"dir. Anlaşılan Fetscher Lenin'i eksik okumuş. *Felsefe Defterleri*'nde Lenin, bilincin yalnızca yansıtmadığını, ama ayrıca "onu yarattığı"na da not eder.

ve doğal yasa soyutlamaları, değer soyutlaması, vs. kısaca bütün bilimsel (...) soyutlamalar, doğayı daha derinlemesine, daha doğru bir şekilde ve daha tam olarak yansıtmaktadır. Canlı sezgiden soyut düşünceye, ve soyut düşünceden de pratiğe – hakikat bilgisinin, nesnel gerçeklik bilgisinin diyalektik yolu işte budur (Lenin, 1976, s.138).

Yasaların, soyutlamaların, kavramların realiteyi daha derin, daha doğru ve daha tam yansıtılmaları düşünceye verilen bir tavizdir, Lenin’in idealizme yaklaştığının belirgin bir işaretidir.

Bu nedenle artık karşımızda, kendisini pasif bir şekilde realiteyi yansıtmakla sınırlayan bir bilgi/bilgilenme anlayışı yoktur. Doğanın tutsağı olarak kalmak, kültürlü insanın değil, ilkel insanın özelliğidir ve hatta Hegel’i okumuş birisinin tutumu hiç değildir:

İnsanın önünde doğanın fenomenlerin örgüsü, ağı var. İçgüdüsel insan, vahşi; doğadan sıyrılıp çıkaramaz kendini. Bilinçli insan ise, kendini doğadan sıyrılıp çıkarır. Bu sıyrılıp çıkışın yani evren hakkında bilgi edinmenin basamaklarıdır kategoriler – örgünün bilinmesini ve egemenlik altına alınmasını sağlayan düğüm noktalarıdır (Lenin, 1967, s.76).

İnsanın kendini “doğadan sıyrılıp çıkarması”: Lenin gibi materyalist bir filozofun büyük cesaret gerektiren değerlendirmesi.

Lenin kendini “Öz Öğretisi”nin bakış açısına yerleştirir. Soyutlayıcı bilginin anlamını ve kapsamını yorumlaması gerçekten de bu düzeydedir. Kavramsal düşünme yoluyla, fenomende saklı olan özün keşfetmek mümkündür: “Belirlenimlerinden *bir tanesi* içinde, yanlarından ve duraklarından *bir tanesi* içinde özdür [görüntü]. Öz, böyle ortaya çıkıyor. Görüntü, doğrudan doğruya kendi kendinde özün görüntüsüdür (Sheinen)” (Lenin, 1976, s.108). Özler dünyası, fenomenler dünyasından başka bir şey olmadığı gibi ona karşıttır da, aynı zamanda bu dünya da değişmekte ve oluşmaktadır. Özler, Lenin’e göre, Platoncu İdeaların değişmezlik özelliğine sahip değiller: “İnsan düşüncesi, fenomenden öze, birinci sınıf özden ikinci sınıf öze, vs. doğru *sonsuzca* süzülmemektedir... geçici, devingen, kaygan, itibari sınırlarla birbirlerinden ayrılmış olanlar yalnız fenomenler, değildir; şeylerin *özler*’i de böyledirler” (Lenin, 1976, s.207).

Bununla birlikte, özler dünyasının hareketli olması, bu dünyada belirli bir düzenin ya da istikrarın olmadığı anlamına gelmez. Diyalektik bir bilgi anlayışı, Lenin’in alıntılıdığı Hegel’in sözleriyle, “varolan dünyanın ya da görüntüleşen dünyanın sakin imgesi” olan yasa kavramını kabul eder. Lenin şunu ekler: “Son derece maddeci bir tanım bu, ve son derece doğru bir tanım (özellikle ‘ruhige’ sözcüğü). ‘Sakin olan’ı alır yasa - ve işte bunun içindir ki yasa, her türden bir yasa, dardır, eksiktir, yaklaşıktır” (Lenin, 1976, s.122). Böylece Rus devrimci, Hegel’in izinden giderek, yasanın değişen fenomenlerin özdeş ögesi olduğunun ve fenomenin her zaman yasadan daha zengin olduğunun altını çizmiştir.²⁰

Mantık Bilimi, “teorik İdea”yı ve “pratik İdea”yı ele aldığı bölümde, var olduğu şekliyle reel dünya ile insanın kendi kendisine verdiği, önüne koyduğu amaçlar/erekler dünyası, ideal dünya arasındaki ilişki sorununa yoğunlaşır. Aslında bu, bilgi ile eylem, teorik olan ve pratik olan, reel olan ve ideal olan, zorunluluk ve özgürlük arasındaki ilişki hakkındadır. Diyalektiğin tam kalbine nüfuz eden bu can alıcı sorunda, Lenin, Hegel’in genel olarak tarihsel materyalizme daha çok yaklaştığını gözlemler. Bununla birlikte, *Mantık Bilimi*, düşünmenin saf özselliklerinde hareket eder ve Hegel hiçbir zaman teorik olanı pratik olana ya da mantıksal olanı tarihsel olana indirgemek istemez. Ama Lenin’in yaptığı bu ve onun zayıf kaldığı bir başka yer de burası. Her ne kadar empirisizmi eleştirse de, bu felsefi geleneğin bir tutsağı olarak kalmaya devam ettiği anlaşılır. Empirisizmin temel düşüncesine uyarak, akıl kategorilerinin değerinin aklın kendisinden değil, tarihsel pratikten geldiğini savunur. Şu metin belirleyici bir önemdedir:

‘Eylem tasımı’... yani Hegel için ‘hareket, pratik bir mantıksal ‘tasım’dır, bir mantıksal şeklidir. Ve doğrudur da bu!. Ama mantıksal şeklin başka-varlığı insanın pratiğidir (= mutlak idealizm) anlamında değil elbette; tam tersi

²⁰ Marxizm doğal, tarihsel-toplumsal ve düşünsel süreçlerin en genel yasalarının bilimi olarak tanımlar diyalektiği. Oysa “yasa” biçiminin darlığı, sınırlılığı, eksikliği bu temel düşüncenin sorunlu olduğunu demeye getirir. Bu anlamda Lenin “yasa” biçimini bir kenara atmamakla birlikte, diyalektik söz konusu olduğunda, “öge/element”lerden söz etti (1976, s.179-180).

bunun: insan pratiği, milyarlarca ve milyarlarca kez kendini tekrarlayarak, mantık şekilleri halinde sabitleşir insanın bilincinde. Ve işte doğrudan doğruya ve sadece bu milyarlarca ve milyarlarca tekrarlanma sayesinde ki o şekiller önyargı sağlamlığı kazanır ve belit(aksiyom) karakteri edinirler (Lenin, 1976, s.176).

Burada Lenin'in kendisini Hegel'den ayırmak istediği görülür. Mantığın tarihe üstünlüğü görüşü Lenin'e yabancı bir düşüncedir; bu yüzden bilginin kesinliğinin bir biçimi olarak mantıksal şekillerin bir "önyargı"dan başka bir şey olmadığını yazar. Bunu yazarken Lenin, empirisizme göz kırpmış olmuyor mu? Psikolojik empirisizmin yerine tarihsel empirisizmi geçirmiş olmuyor mu? Böyle yazarken Lenin, aklın aksiyomlarının ya da kategorilerinin, bir anlamda, kendi içlerinde hiçbir mantıksal geçerliliğe sahip olmadığını demeye getirmiyor mu?

Hegel'in sonsallığı/teleolojiyi ve bilgi ile eylem arasındaki ilişkiyi ele aldığı iki pasaj, Lenin'in dikkatini çeker. Her seferinde, bu spekülative yaklaşımda materyalist özellikler saptar, hatta, Marx'ın yalnızca Hegelci sezgiyi genişlettiğini demeye getirir: "... hiç şüphe yok ki, Hegel için pratik, halka olarak, bilgi sürecinin çözümlenmesinde ve hem de nesnel (Hegel'e göre 'mutlak') hakikata geçiş olarak yer almaktadır. Dolayısıyla de Marx, bilgi teorisine pratiği ölçüt olarak sokmakla doğrudan doğruya Hegel'e ulaşmış oluyor: bk. Feurbach üzerine tezler (Lenin, 1967, s.172)". Ancak aynı Lenin, Hegel'den alıntılıdığı bir pasajın karşısına "yani dünya insanı tatmin etmez ve insan eylemiyle dünyayı değiştirmeye karar verir" diye yazdığında, Hegel'de insanın dünyayı değiştirme eyleminin mantıksal olarak aklandığını, rasyonelleştirdiğini görmüyor ve Marx'ın ünlü 11. Tez'inin kökenini okumuş olmuyor muydu?

Lenin, öznel amaçlılık/teleoloji yanılışmasına işaret eden tüm metinleri dikkatle not etmeyi ihmal etmez: "Aslında insanın erekları, nesnel dünya tarafından doğurulmaktadır ve insanın erekları bu dünyayı varsayar, bir veri gibi, bir varolan gibi bulurlar bu dünyayı. Ama bu erekları, dünyanın dışından alınmış gibi, dünyadan bağımsızmış gibi gelir insana ('hürriyet')" (Lenin, 1976, s.153).

Sağlamaları amaçlanan yararlar yalnızca gelip geçici ve çabuk unutulurken; aletlerin, araçların kalıcılığının ve dayanıklılığın saygınlığına ilişkin pasajın yanına ve altına şu açıklamaları yazar Lenin:

Hegel’de tarihsel maddeciliğin tohumları... Hegel ve tarihsel maddecilik... Hegel’de tohum halinde varolan dehalara özgü kaynak - fikirlerin uygulamalarından ve gelişmelerinden biri olarak tarihsel maddecilik (Lenin, 1976, s.154).

Anlaşılan, bu tohumları geliştirerek Lenin, Hegelci felsefeyle çelişmekten çok onu sürdürmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, bundan daha doğal bir şey de olamaz. Lenin yukarıdaki alıntıda Marxizmin ne olduğunu çok açık bir şekilde formüle etmiş olmuyor mu? Hegel’deki parlak düşüncelerin uygulaması ve geliştirilmesi olarak Marxizm ya da diyalektik ve tarihsel materyalizm. Bu durumda, Lenin’in meşhur ifadesini şu şekilde yeniden yazabiliriz: “Diyalektik ve tarihsel idealizm diyalektik ve tarihsel materyalizme, diyalektik-olmayan ve tarihsel-olmayan materyalizmden daha yakındır.”

Lenin, teori ve pratik arasındaki ilişkinin incelendiği İyi ideası üzerine olan metni atlamaz, fakat bu pasaja kişisel bir anlam yükler. Lenin, bilgi ve eylemi birleştirmenin gerekliliği konusunda Hegel’le aynı düşüncededir: İrade kendi tasarısını ancak dünyanın nesnellığının tanınması temelinde hayata geçirir. Lenin için kavram, mutlak bilgi değil, toplumsal insandır. Ancak farkın bununla da sınırlı olmadığı görülür. Lenin praksişi bilginin kriteri yapar: “Ama insanın kavramı bilginin bu nesnel hakikatini, kavram ancak pratik anlamda ‘kendi için varlık’ haline geldiğinde sezip yakalar, algılar ve özümler. Yani insanın ve insanlığın pratiği, bilginin nesnellığının gerçekleşmesidir, ölçütüdür. Bu mu acaba Hegel’in asıl düşüncesi? Dönmek gerekli buraya”(Lenin, 1976, s.172).

Gerçekliğin kriteri teorinin ve pratiğin birliğidir. Teori-pratik çiftinde belirleyici rolü oynayan pratik, toplumsal pratik olsa bile, momentlerden biri keyfi olarak yalıtılamaz. Lenin şimdi, doğrudan Hegel’in kendisinden, ‘üçlülük’ün yalnızca uygun bir açıklama yöntemi olduğunu, asla bir keşif yöntemi olmadığını öğrenir: “ ‘Üçlülüğü’ dış yüzeysel yanındır diyalektik’in... formalizmi, diyalektikçilik oynamanın boşluğunu ve sıkıcılığını adam akıllı hırpalıyor Hegel” (Lenin, 1976, s.187). *‘Halkın Dostları’*n-

da, Hegelci diyalektiğe dair kapsamlı bir okuma yapmadan bu yöntemi biçimcilikle suçlayan Lenin, Hegel'in kendisinde üçlülük biçimciliğinin bir eleştirisiyle karşılaşır. Lenin'in konuyla ilgili Hegel'den yaptığı alıntıyı aktarmak yerinde olacaktır:

Üçlüğe de el attı aslında formalizm, ve boş şema'sına takıldı üçlüğün; modern felsefi konstruktivizm (çizimcilik, yada, yapıcılık) denen – ve, ne kavramı ne de için belirlenimi olmayan bu formel şemayı her yerde ortaya sürüp dışsal bir düzenleme için kullanmaktan başka bir iş yapmayan – bu (akımın) utanç verici yavanlığı ve yetersizliği, o formun da ününü kötüye çıkardı ve bıktırıcı bir hale düşmesine yolaçtı. Ama bu yavan kullanıma uğradı diye, iç değerinden en ufak bir şey yitiremez o form; ve 'rasyonel olan'ın mantıksal şeklinin, başlangıçta kavramsal bir form içinde olmamış olsa bile, bulunuşuna, hak ettiği büyük değeri daima vermek gerekmektedir. (Lenin, s.1976, 187)

Hegel'in bu açıklamalarında bile Marxizmin çıkış noktasını bulmak mümkün, özellikle son cümlede. Hegel'in yönteminin onun öğrencileri tarafından boş formel şemalara dönüştürülmesi, bu yöntemin yavanlaştırılmasına, kötü bir üne sahip olmasına neden olmuş ve, bu yüzden, zamanla unutulmuştu. Ama bilimsellik söz konusu olduğunda MarxEngels'in önünde kala kala Hegel'in yöntemi kalmıştı. Yöntemin Hegel'deki ve kendi zamanlarındaki gibi kullanılamayacağını düşündüklerinden, ondaki "iç değer"i, "rasyonel olan"ı çekip daha öte işlemeyi önlerine bir görev olarak koydular. Bu nedenle, MarxEngels Hegel'den sonra diyalektik yöntemi "bilinçli"²¹ kullananlar arasına adlarını yazdırdılar. Lenin Hegel'den aktardığı pasajın altına, daha önce yaptığı gibi, kutu içinde pekala şöyle yazabilirdi: " 'Rasyonel olan'ın Hegel'de 'mistik-spekülatif-idealist' bir form içinde olsa bile, bulunuşuna, hak ettiği büyük değeri Marxizm her zaman vermiştir ve bundan sonra da daima vermek zorundadır."

Düşünceyi tehdit eden en ciddi tehlike boş biçimciliktir. Ama gerçek her zaman somuttur. Diyalektik düşünce, üçlülere indirgenecek içeriksiz formlarla iş gören bir düşünce değildir. En sonunda realitenin gelişimine

²¹ Engels (1977, s.54): "Alman idealist felsefesinden bilinçli diyalektiği, (...) kurtaran, hemen hemen sadece Marx ve ben oldum."

karşılık gelecek kadar esneklik vermek için kavramlarını saflaştıran bir düşüncedir:

Derinlemesine kavrayıcı ve zekice! Genellikle ölmüş gözükken kavramları çözümlüyor Hegel ve bunlarda hareket bulunduğunu koyuyor ortaya. Son bulmuş? Yani, son'a doğru hareket halinde olan! Bir şey? yani başka şey değil. - Genelde varlık? Yani, öylesine belirlenimsiz ki varlık = varlıkolmama. Kavramların evrensel ve çok şekilli esnekliği, karşıtların özdeşliğine kadar giden esneklik – işte işin temeli. Bu düşünce esnekliği özne olarak uygulanmış haliyle = seçmecilik(eklektisizm) ve safsata. Nesnel olarak uygulandığında, (...) diyalektik çıkıyor ortaya...(Lenin, 1976, s.91).

Hegel, reel olanı hem özünde hem de empirik varoluşunda kavrayan kavramı keşfetmişti, kavramın gerçeğin varoluş biçimi olduğunu ileri sürmüştü. Lenin buna dikkat edilmesi gerektiğini düşünür: “[Hegel] şu derin gözlemlerde bulunuyor ayrıca: ‘Herşey bir *tasımdır*; yani tikellik yoluyla tekillikle birleşmiş bir evrensel; ama hiç şüphe yok ki, bütün şeyler, *üç önermeden* oluşan birer bütün değillerdir” (Lenin, 1976, s.143).

Halkın Dostları üzerine kitabı ile *Mantık Bilimi* üzerine yaptığı çalışma ve sonucunda elde ettiği sonuçlar göz önünde tutulduğunda, Lenin’in diyalektik anlayışında ve Marxizmin Hegel’le olan bağı konusundaki düşüncelerinde belirgin bir gelişme olduğu tartışmasız bir gerçek. 1894 yılına ait metin polemik bağlamından soyutlanır ve Lenin’in iddiaları olduğu gibi kabul edilirse, o zaman Hegel ile Marxizm(Lenin) arasında bir karşıtlık olduğunu savunanlar haklı görülebilir. Ama Lenin’in Rus pozitivistlerine karşı savaştığı unutulmazsa, onun bu kesimlerin Hegelci “üçlülük”e ilişkin yaptıkları yoruma karşı çıktığı anlaşılacaktır. Lenin’in “üçlülük”ü Marx’ın *Kapital*’de ekonomik analizlerinin doğruluğunu kanıtlamak için kullandığını kabul etmemesi, bir bütün olarak diyalektik yöntemi reddettiği anlamına gelmez.

Aslında Lenin materyalist okumasında, Hegelci kavrama tamamen insanal bir anlam verir, çünkü onun anlayışında mutlak bilgiye yer yoktur. Lenin, varlığın bilmeye önceliğini varsayan materyalizmden vazgeçtiğini düşünmek zor. Ama varlık ile düşünceyi, bilmeyi birleştiren diyalek-

tik düşüncenin gereklerini yerine getirmeye çalışan bir felsefeyi savunur. Lenin'in Hegel okuması, Hegel'in felsefesine yönelik önemli bir çabayı temsil eder. Diyalektiğin devrimin cebiri olduğunu ilan eden Herzen'den kaynaklanan Rus geleneğine dönerek, Hegelci diyalektiğin neredeyse tüm kötülüklerin nedeni olduğuna inanan ve bu yüzden Kant'a geri dönmek isteyen zamanının sosyal demokrat Marxistlerine karşı Hegel'i savunur. Lenin, Marxizmi anlamak/kavramak için çok güçlü bir şekilde Hegel'e dönüşmesi gerektiğinde diretir – *Zurück nach Hegel*.

Sonuç Olarak Genel Düşünceler

Marx-Engels-Lenin'den yola çıkarak Marxizmin Hegel felsefesiyle ilişkisi hakkında şöyle bir genelleme yapılabilir: (i) Marx'ın diyalektik yöntemiyle Hegel'in yönteminin özdeş olduğunu iddia edenlere karşı, Marx'ın yönteminin idealist filozofunkinden radikal bir biçimde farklı, hatta tam karşıtı²² olduğunu göstermek; (ii) Marxizmin Hegelciliği topyekün reddetmesi gerektiğini söyleyenlere karşı, Hegelci diyalektik yöntemin lehinde tavır koymak. Marxizm'in Hegel'le ilişkisinin bu niteliğinden dolayı "Hegelcilik", Marxizm içinde tartışmalı bir konu olarak varlığını sürdüreceği gibi görünüyor.

Anlaşılan, Hegel-karşıtı kamp oldukça güçlü görünmüş olacak, Lenin Hegelci yöntemin Marxizm adına yeniden incelenmesi doğrultusunda bir tutum takınmış – Hegelciliğin materyalist bir okumayla eleştirel ve yapıcı bir değerlendirilmesi. Yani Lenin, Hegelcilik üzerine derinlemesine düşünmeden olmuyor; gerçekten bir şeyler öğrenmek istiyorsanız, Hegel'den çok şey öğrenebilirsiniz demeye getiriyor.

Marxizmin Hegel okuması tamamlanmış, bitmiş bir süreç olarak düşünülüyorsa, Lenin'in çabaları bunun böyle olmadığını bir göstergesi. Engels, Hegel'de henüz keşfedilmeyi bekleyen pek çok hazinenin olduğunu yazıyordu. Lenin de kendince bu hazinelerin peşine düşmüş gözüküyor. Sorunun yalnızca Hegelci diyalektiğin alınıp uygulanması olarak görüle-

²² "Tam karşıtı"nın "aynadaki yansı" şeklinde yorumu için bkz. Holz(2011, 512d.; 2009, 194d.). Holz(2009)'ün yazısının bir değerlendirmesi için bkz. Göçmen(2009, s.211-220).

meyeceği de bir o kadar belirtik bir durum. Hegel'in felsefi sistemi bir bütün olarak Marxizmin önünde duruyor.

Marx-Engels-Lenin'in felsefe tartışmalarında en büyük müttefiki Hegel olmuştur. Marxizm felsefe cephesinde mücadeleye gireceği zaman, silahları için gerekli olan cephaneyi Hegel'den alır. Marxizm açısından Hegel'in en büyük katkısı, paha biçilmez değeri, irrasyonelizmin ve bilinemezliliğin tüm biçimlerine karşı, aklın, rasyonel düşüncenin gücünü öne sürmesi olmuştur. Genel olarak Hegel felsefesinin, özel olarak Hegel'in diyalektik yönteminin, Marx-Engels-Lenin için ekmek kadar, su kadar gerekli olduğu anlaşılıyor. Unutulmaya yüz tutmuş Hegel felsefesinin ve diyalektiğinin üzerindeki ölü toprağını kaldıranlar Marx-Engels-Lenin olmuştur.

Marxizm kendini Hegelcilikten kurtarmak, Hegelcilikle olan bütün bağlarını koparmak istedikçe, bunun onu idealist kılıftan kurtarmak yerine – dönemin sosyal demokratlarının düşündükleri buydu – yıkımı olacağı anlaşılmaktadır, çünkü Hegel felsefesi Marxizmin ayrılmaz, bütünleyici bir parçasıdır. Marxizm ütopyacılığa ölümcül bir darbe indirmişse, bilimsellik yolunda adımlar atmışsa, bunu tam olarak Hegel'den ödünç aldığı yönetime borçludur. Marxizm, Hegel'in bilimsel-diyalektik yöntemini benimsedikten sonra, bilimsel sosyalizm olmuştur.

Marxizmin Sancağı Altında dergisinde çıkan “Milan Materyalizmin Önemi Üzerine” yazısında Lenin, Hegelci diyalektiğin materyalist bir duruş noktasından sistematik olarak incelenmesi, yorumlanması ve propagandasının yapılması gerektiğini; başlarda hatalar yapılabileceğini belirttiikten sonra şöyle yazar: “Ama ancak hiçbir şey yapmayanlar, hiç hata yapmazlar.” Ancak Lenin bunun da ötesine giderek, derginin editörlerinin ve yazarlarının “bir tür ‘Hegelci Diyalektiğin Materyalist Dostları’ ”(Lenin, 2006, 524) oluşturmalarını öğütler. Buna göre, Marx'ın diyalektiğinin Hegel'inkinin “tam karşıtı” olmasının bir anlamı var mı? Görüldüğü gibi Lenin, Marx'ın diyalektiğini değil, Hegel'in diyalektiğini öne çıkarır. Lenin “Marxist Diyalektiğin Dostları Derneği”nin değil de, “Hegelci Diyalektiğin Materyalist Dostları Derneği”nin kurulmasını öneriyor, yani

Lenin'in vurgusu "Hegeli diyalektiğe". Yani Lenin Marxizm, beğenseniz de beğenmesiniz de, Hegel'dir demeye getiriyor.

Lenin'in *Felsefe Defterleri*, özellikle Hegel'in *Mantık Bilimi* ile ilgili notları, aslında, materyalist diyalektik üzerine ileride kaleme alınacak olası bir çalışma için hazırlık notları olarak görülmelidir (yalnızca hiçbir zaman yazılmamış olmakla kalmayıp, somut bir şekilde planlanmadan kalmış bir girişim). Bu durumda Marx'ın ve Engels'in adlarının yanına, Hegel'den sonra az ya da çok, iyi ya da kötü kapsamlı bir diyalektik mantık yazmayı başaramayanların yanına, Lenin'in de adını ekleyebiliriz. İleride yine böylesine bir girişim olursa, yani Hegel'in diyalektiğindeki rasyonel özü çekip çıkarmak, onu materyalist bir bakış açısından okumak, ayakları üzerine koymak, bakalım, bu kimin adına yazılacak?

Kaynakça

- Adler, M. (1913). *Marxistishe Probleme. Beiträge zur Theorie der materialistischen Geschichtsauffassung und Dialektik*. Stuttgart: Verlag von J. H. W. Dietz.
- Althusser, L. (2004). *Lenin ve Felsefe* (B. Aksoy, E. Tulpar &, M. Belge, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, K. B. (2014). *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi: Eleştirel Bir İnceleme* (E. Günçiner, Çev.). İstanbul, Yordam Kitap.
- Arndt, A. (2011). Lenin liest Hegel, *Hegel in der neueren Philosophie* içinde, Thomas Wyrwich (Ed.). Hamburg (*Hegel-Studien. Beiheft 55*), ss.275-290.
- Bernstein, E. (1993). *Preconditions of Socialism*. H. Tudor (Ed.). Cambridge Uni. Press.
- Engels, F. (1977). *Anti-Dühring. Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* (K. Sommer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1979). Karl Marx'ın 'Ekonomi Politikin Eleştirisi', *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* içinde, (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1979). *Doğanın Diyalektiği* (A. Gelen, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1992). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Fetscher, I. (1971). *Marx and Marxism* (J. Hargreaves, Çev.). New York: Herder and Herder.

- Göçmen, D. (2009). Hans Heinz Holz ve ‘Lenin’in Felsefi Kavrayışı’, *Baykuş. Felsefe Dergisi Yazıları*, 4, 181-210.
- Holz, H. H. (2009). Lenin’in Felsefi Kavrayışı, *Baykuş. Felsefe Yazıları Dergisi*, 4, 181-210.
- Holz, H. H. (2011). *Dialektik. Problemgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart. Band V. Einheit und Widerspruch III. Die Ausbreitung der Dialektik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Hüllinghorst, A. (2003). Lenins Hegel-Interpretation. Ausblick auf eine materialistisch-dialektische Interpretation, *Topos. Internationale Beiträge zur dialektischen Theorie*, 22, 73-87.
- Kılınç, D. B. (2011). Marx’ın Hegel’le Diyalogu, *Doğu-Batı*, Kasım, 93-110.
- Kılınç, D. B. (2013). *Marx’s Critique of Hegel: Stages in Marx’s Appropriation of Hegel*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılınç, D. B. (2022). Mülkiyet Sorunu Üzerine Hegel ve Marx, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 34(Güz), 209-230.
- Kılınç, D. B. (2023). Hegel Üzerine Engels’in ‘Son Karar’: Muhafazakar Sistem İle Devrimci Yöntem Arasındaki Çelişki, *Friedrich Engels Üzerine Yazılar* içinde, S. Çilengir & E. Çevik (Ed.). İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı, ss.223-247.
- Kolias, G. (2020). Zu Lenins Hegel-Lektüre 1914-15, *Zeitschrift für Marxistische Erneuerung*, 124, 128-141.
- Korsch, K. (1991). *Marksizm ve Felsefe* (Y. Öner, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Krupskaya, N. K. (1959). *Reminiscences of Lenin* (B. Isaacs, Çev.). Moscow: Foreign Languages Publishing House.
- Kumpf, F. (1981). Lenin und Hegel. Zu einigen Aspekten der Hegel-Rezeption durch Lenin, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 29(10), 1141-1154.
- Kursanov, G. A. (1976). *Geschichte der marxistischen Dialektik. Die Leninsche Etappe*. Berlin: Dietz Verlag.
- Lenin, *Felsefe Defterleri* (A. Tokatlı, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Lenin-Gorki (1976). *Devrim Öncesi, Devrim Sonrası Anılar, Mektuplar, Belgelerle Bir Devrim Tarihi* (S. Öncü, Çev.). İstanbul: Özgün Yayınları.
- Lenin (1996). *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky* (S. Kaya & İ. Yarkın, Çev.). İstanbul: İnter Yayınları.
- Lenin (2006). *Marx-Engels-Marksizm* (V. Erdoğan, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin (2009). *Bir Adım İleri İki Adım Geri. Partimizdeki Bunalım* (Y. Fidancı, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

- Lukacs, G. (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci* (Y. Öner, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Macherey, P. (2013). *Hegel ve/veya Spinoza* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- MECW (Marx-Engels Collected Works)*. Marx'tan Engels'e 16 Ocak 1858 Tarihli Mektup, Vol. 40, *Marx and Engels 1856-1859* içinde.
- Oisermann, T. I. (1958). W. I. Lenin über die Dialektik Hegels. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 6(2), 273-286.
- Oisermann, T. I. (1970). W. I. Lenin und die Hegelsche Dialektik. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 18(7), 791-808.
- Oisermann, T. I. (1982). Zur Leninischen Etappe in der Entwicklung der materialistischen Dialektik. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 30(7), 837-851.
- Walschi, A. (2009). *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marxizme* (A. Şenel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.